

Kapitulacija Italije, masovni ustanak naroda Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, formiranje Treće primorsko-goranske brigade i njene borbe do konca 1943. godine

Kapitulacija Italije, razoružanje talijanske vojske i masovni ustanak naroda Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre

Prema događajima koji su se odigrali u 1943. godini ona je bila prelomno razdoblje u odnosu zaraćenih snaga u drugom svjetskom ratu. To se posebno može reći za razvoj NOB-e na jugoslovenskom ratištu, a naročito za one njegove dijelove koji su se nalazili pod okupacijom talijanske vojske i bili anektirani Italiji.

Situacija u Italiji i njenim oružanim snagama postajala je iz dana u dan sve teža. Poslije poraza talijanske 8. armije na Istočnom frontu, u dosta teško stanje dospjele su i jedinice talijanske 2. okupacione armije na jugoslovenskom ratištu. Razvučena i usitnjena na niz manjih garnizona, iscrpljena u svakodnevnim borbama sa sve snažnijim jedinicama NOV i POJ, inertna i neubožita, dospjela je na nisku razinu borbene vrijednosti. Na takvo stanje uticala je i situacija u samoj Italiji, gdje se sve snažnije širio antifašistički pokret masa, protiv rata i fašističke vladavine. Iskrcavanjem anglo-američkih snaga na Siciliju, a potom i na kontinentalni južni dio Italije, znatno je ubzan unutarnji proces koji je rezultirao padom Musolinija i fašizma i, konačno, objavom kapitulacije od strane talijanske vlade, 8. septembra 1943. godine.

Na jugoslovenskom ratištu su se jedinice NOV i POJ, iscrpljene neprekidnim borbama tokom zime i proljeća 1943, brzo oporavile i veoma ojačale. Prilivom velikog broja novih boraca u proljeće i ljeto 1943. godine, popunjene su stare i formirane brojne nove brigade i divizije, među kojima i 13. primorsko-goranska divizija. Kako je već na širokom frontu dolazilo do pojedinačnih kontakata talijanskih i partizanskih komandi, Vrhovni štab NOV i POJ je izdao uputstvo o uslovima pod kojima se mogu sklapati sporazumi o primirju. U tom uputstvu, upućenom i Glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, date su dvije varijante: da talijanske jedinice prekinu neprijateljstva protiv jedinica NOVJ i da zajedno sa njima, pod komandom naših štabova, vode borbu protiv njemačkih snaga, ili, ako ne pristanu na to, da predaju oružje jedinicama NOV i POJ i napuste našu teritoriju. Dakle, umjesto neprijateljstva ponuđeno je savezništvo u momentu kapitulacije, i to na tlu na kojem su kao okupatori počinili mnoga zlodjela protiv naroda. Talijanske više komande nisu prihvatile takvu ponudu i stoga snose punu odgovornost za zločine koje je njemačka vojska počinila

nad mnogim pripadnicima njihovih jedinica, a posebno nad oficirima. Takvi stavovi viših komandi nisu bili prihvaćeni od jednog broja jedinica i starješina, koji su se priključili snagama NOV i POJ i zajednički nastavili borbu do konačne pobjede. Takvim postupkom postali su dio onih snaga koje su se na tlu Italije borile protiv fašizma i nastavile borbu protiv njemačkih jedinica.

Još dok je fašistička Musolinijeva vladavina preživljavala tešku krizu, Hitler je uspio, mobilizacijom svih raspoloživih materijalnih i ljudskih potencijala kako na tlu Njemačke, tako i na području porobljene Evrope, ne samo da se oporavi od poraza 1942/1943. godine, već i da značajno ojača snagu Vermahta u cjelini i spremno dočeka događaje vezane za izlaženje Italije iz rata. Tada su mobilizirani svi muškarci u starosnom rasponu od 16 do 60 godina. Pored iskusnih ratnih kadrova, ova je masa novih vojnika, uglavnom mladih fanatika odanih režimu, uključena u nove jedinice i za popunu starih. Prošle su temeljitu, gotovo do automatizma savršenu obuku u rukovanju naoružanjem i tehničkim sredstvima.⁴³

Budno prateći razvoj situacije u Italiju, njemačka Vrhovna komanda i Hitler lično već su računali, početkom 1943. godine, na mogućnost njenog ispadanja iz rata i preduzeli opsežne mjere da ih ti događaji ne zateknu nespremnim. Na osnovu prikupljenih podataka o stanju u Italiji i njenim oružanim snagama, Hitler je maja 1943. godine naredio operativnom rukovodstvu Vermahta da odmah pristupi razradi planova za odbranu Italije i Balkana, bez sudjelovanja talijanske vojske. Hitler je u tom smislu uputio 19. maja 1943. direktivu komandantu Jugoistoka za preuzimanje jadranske obale i ostrva od talijanskih oružanih snaga te »da ih drži kao uporište dok ne pristignu dovoljna pojačanja«. ⁴⁴ Pod rukovodstvom feldmaršala Ervina Romela otpočela je razrada tih planova. Formirana je grupa armija »B« pod Romelovom komandom kojoj je određeno operativno područje na sjeveru Italije i na istoku onih djelova našeg prostora, koji su se nalazili pod Italijom, uključujući i one anektirane 1941.⁴⁵

U skladu sa planom, brojčano vrlo jaka i snažno naoružana 71. pješadijska grenadirska divizija dovedena je, prije kapitulacije Italije, preko Slovenije, na liniju Udine - Gorica - Trst i bila je spremna da u datom momentu pristupi razoružavanju talijanskih jedinica u Slovenačkom primorju, Istri i Hrvatskom primorju. Istovremeno je naredeno Komandi 2. oklopne armije da pokretanjem svojih jedinica prema Jadranu bude u stanju gotovosti, kako bi odmah po objavi kapitulacije Italije pristupila razoružanju jedinica u Dalmaciji. Komanda je upozorena da ne smije dozvoliti da talijansko naoružanje padne u ruke jedinica NOV i POJ. Po planu, poznatom pod šifrom Akse (Achse), 2. oklopna armija je koncem avgusta prikupila 114. lovačku diviziju na širem području Bihaća, koja je odmah otpočela sa postepenim prodiranjem unskim pravcem ka Kninu. Svoju 373. legionarsku diviziju

Milan Lučić, n. dj., str. 19.

Zbornik, Dokumenti njemačkog Rajha 1943, tom 12, knj. 3, str. 307.

Milan Lučić, n. dj., str. 23.

2. armija je razmjestila na komunikaciji od rijeke Save preko Kostajnice do Bihaća, sa zadatkom obezbjeđenja pozadine i komunikacija za prodor 114. divizije.⁴⁶

Otezanje, kolebljivost i cjenjkanje Badoljijeve vlade u pregovorima sa zapadnim silama, kako bi se obezbjedili što povoljniji uslovi kapitulacije, predstavljali su gubitak vremena i išli samo u prilog njemačkog komandovanja. Nije li se Badoljijeva vlada koristila iskustvom iz prvog svjetskog rata, kada je tadašnja talijanska vlada, na osnovu ponuda dvije strane, birala onu koja nudi povoljnije uslove za ratnog saveznika? Međutim, tog puta vlada Pjetra Badoljija nije bila u situaciji da bira, njoj su uslovi diktirani.

Propao je i pokušaj talijanske Vrhovne komande da realizuje jedan ranije pripremljen plan o pregrupisanju jedinica 2. armije. Zamisao se svodila na to da se jedinice ove armije, pod određenim izgovorima pred njemačkim komandama, prikupe u veće luke sjevernog Jadrana, kako bi se u datom momentu moglo pristupiti njihovom prebacivanju u Italiju. Računalo se da bi jedinice ove armije mogle spriječiti prodor njemačkih jedinica sa istoka u sjevernu Italiju. Plan je bio nerazrađen i zadaci neprecizirani, pa se zato i sveo samo na pokušaj da se izvrši pregrupisanje jedinica. Poslije objavljivanja kapitulacije Italije prvo su sa ratne pozornice nestale komande 2. armije i 5. armijskog korpusa. Ove dvije komande više su brinule o prebacivanju četnika na Cres i Lošinj i spašavanju njihovih vođa, nego o jedinicama pod svojom komandom, koje su jednostavno napustili.

U direktivi GŠ NOV i PO Hrvatske od 8. avgusta 1943. godine, upućeni Operativnom štabu za Dalmaciju ističe se:

»Novonastala međunarodna situacija, naročito raspadanje fašističkog sistema u Italiji, nagovještanje skorog izbacivanja Italije iz ratnog stroja, očigledna demoralizacija talijanske vojske i onih koji su uz nju bili vezani, umnogome mijenjaju i odnos snaga u Dalmaciji u našu korist i stvaraju uz ove sve ostale uslove, povoljne perspektive za novi razvoj i polet narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji.«⁴⁷

U istoj direktivi konstatuje se da četničke bande pokušavaju da se formalno odvoje od Talijana, napuštaju talijanske garnizone i koncentrišu se po šumama i predjelima prvenstveno oko sela iz kojih su mobilisani. Takođe, kolebanja domobrana sve su jača, a njihov otpor jedinica NOV i POJ slabiji. Ističe se da faktor koji se ne smije prenebregnuti jeste vjerovatna težnja njemačkog okupatora da se domogne jadranske obale, dočepa talijanskog oružja, stvori odbrambenu liniju i pride čišćenju izvjesnih predjela.⁸

Poslije prikupljanja 114. njemačke lovačke divizije na širem području Bihaća, GS NOV i PO Hrvatske uputio je 30. avgusta 1943. godine 1. korpusu NOV Hrvatske slijedeću direktivu:

⁴⁰ Milan Lučić, n. dj., str. 33.

⁴⁷ Zbornik, tom V, knj. 18, str. 76.

⁴⁸ Isto, str. 77.

»1) neprijateljske snage koncentrirane na prostoru Drežnik Grad - Bihać - Vrtoče - Kulen Vakuf, podijeljene su u tri grupe i to: Glavna grupa oko Bihaća, a dvije pomoćne na prostoru Ličko Petrovo Selo — Drežnik Grad i Vrtoče — Kulen Vakuf,

j ... Na osnovu prikupljenih podataka i iskaza zarobljenika
; vjerovatna operativna ideja neprijatelja: preko Like izbiti na
; Jadran glavnim nastupnim pravcem Bihać - Lapac - Knin -
Šibenik (Split - Zadar). Pored ovog glavnog, osnovnog nastupnog
pravca vjerovatno je da će neprijatelj koristiti za pokret kroz Liku
i pravce Ličko Petrovo Selo — Prijeboj — Korenica — Udbina —
Lovinac - Sv. Rok - Obrovac i cestu Lapac - Gračac. Ne
isključuje se mogućnost, u slučaju eventualnog neprijateljskog
prodora u Krbavsko Polje, da se isti pokuša spojiti sa garnizonom
Gospić...

...2) Naša operativna ideja:

Aktivnom odbranom izraženom:

a) u vidu prepada i zasjeda manjim jedinicama zadržavati neprijatelja na pravcima njegovog nadiranja i nanositi mu udarce,

b) glavnim našim snagama postavljenim u udarne manevarske grupe u vidu brzih i iznenadnih kontramanевра ofanzivno djelovati na bokove i pozadinu neprijatelja i to kako na glavni pravac njegovog nadiranja Bihać - Lapac - Knin, tako i na njegovu glavnu komunikaciju za snabdijevanje Bihać — Novi — Kostajnica — Sisak. Naše slabije snage bit će postavljene prema Gospiću, Senju, Ogulinu i Karlovcu za zatvaranje tih pravaca radi obezbjeđenja i sigurnosti ovih operacija«. ⁴⁹

Na osnovu iznijete procjene situacije i ideje o upotrebi jedinica, raspoređene su brigade 6, 8. i 13. divizije, sa preciziranjem zadataka za svaku pojedinačno. Tako je:

- 6. lička divizija dobila zadatak da jednu brigadu rasporedi u rejonu Donjeg Lapca radi zatvaranja unskog pravca, a jednu na položajima Srbskog klanca, radi zatvaranja pravca Srb - Sučević — Knin.

- 8. kordunaška divizija je dobila zadatak da sa jednom brigadom zatvara pravac Rakovica - Prijeboj, a jednu zadrži u rejonu Bijelog Polja, južno od Korenice, kao rezervu orijentisanu i na pravac Bjelo Polje — Kamensko — Kruge, sa slijedećom napomenom: »Ovu brigadu ne angažovati bez znanja ovog Štaba«.

- 13. primorsko-goranska divizija: sa svojom 1. brigadom, 1. brigadom 6. ličke divizije i 2. brigadom 8. kordunaške divizije, angažovana je na blokadi ustaško-domobranskih snaga na području Gospića. ⁵⁰

Na osnovu onoga što je rečeno o procjeni situacije GŠ NOV i PO Hrvatske, mogu se izvući slijedeći zaključci:

a) u procjeni situacije od 8. avgusta 1943. godine, GŠ NOV i PO Hrvatske ističe da se »nagovještava skoro izbacivanje Italije iz ratnog stroja«, i da je »vjerovatna težnja njemačkog okupatora da se domogne

⁴⁹ Isto, str. 401.

⁵⁰ A VII, k-421, f. 2, d. 40.

Jadranske obale, i da se dočepa talijanskog oružja«. Razvoj situacije ubrzo je potvrdio pravilnost ovakve procjene od strane GŠ NOV i PO Hrvatske.

b) u procjeni situacije od 30. avgusta 1943. godine GŠ NOV i PO Hrvatske, nije uzeo u obzir bitne elemente iz procjene od 8. avgusta iako je razvoj situacije u međuvremenu potvrdio njihovu ispravnost. Njemačka 114. lovačka divizija nije imala razloga i vremena, u datoj situaciji, da se probije prema moru na tri razdvojna pravca preko slobodne teritorije, posjednute našim snagama. Kao rezultat takve procjene jedinice 6. ličke i 8. kordunaške, a djelimično i 13. primorsko-goranske divizije, nekoliko dana pred kapitulaciju Italije našle su se grupisane u Lici udaljene od talijanskih garnizona duž pravca Karlovac - Ogulin - Vrbovsko - Delnice i Senj - Rijeka.

c) kada je GŠ NOV i PO Hrvatske došao do pouzdanih podataka, 3. septembra 1943. godine, da 114. lovačka divizija, koja je već bila u pokretu unskim pravcem prema Kninu, nema namjeru da se probija preko Prijeboja i centralnog dijela Like, odustao je od premještanja svog sjedišta iz Otočca, ali nije izmijenio raniju odluku o grupisanju jedinica 1. korpusa NOVH, iako je bilo osnove za to. Pored toga, GŠ NOV i PO Hrvatske je bilo poznato da je u međuvremenu, na raznim sektorima, došlo do neposrednih kontakata između talijanskih i komandi NOVJ. Tako je, 5. septembra komanda 5. armijskog korpusa u Crikvenici, preko komandanta 4. bataljona 1. brigade 13. divizije Jove Lončarića, predlagala prekid neprijateljstva. Istog dana grupa talijanskih oficira tražila je partizansku komandu između Josipdola i Plaškog.

Na dan objave kapitulacije Italije, 8. septembra 1943. godine, jedinice 13. divizije našle su se u slijedećem rasporedu:

— Štab divizije sa 1. (6) brigadom (bez 4. bataljona) u Donjem Pazarištu kod Gospića;

— 2. (14) brigada sa bataljonom »Ljubica Gerovac« 1. primorsko-goranskog NOP odreda, na položajima kod Žute Lokve u neposrednom dodiru sa talijanskim jedinicama;

— 1. primorsko-goranski NOP odred (bez bataljona »Ljubica Gerovac«) zatvarao je pravce od Ogulina, preko Bjelskog, za Jasenak i preko Modruša za Brinje;

— 2. primorsko-goranski NOP odred (sa dva bataljona) na prostoru iznad Novog i kod Delnica;

— 4. bataljon 1. brigade, u Primorju iznad Novog.⁵¹

Na vijest o kapitulaciji Italije GŠ NOV i PO Hrvatske je preduzeo mjere da se jedinice iz Like prebace bliže rasporedu talijanskih jedinica. Tako su Stab 13. divizije i 1. brigada noću 9/10. septembra prebačeni kamionima u rejon Krivi Put - Bribir. Jedinice 8. kordunaške divizije prebačene su kamionima 10. i 11. septembra, i to: 1. i 3. brigada prema Dubravama i Generalskom Stolu, a 2. brigada prema Ogulinu, gdje su već bili stigli 11. septembra 11. SS policijski puk 3. SS oklopnog korpusa i 3. četa 3. pješadijske pukovnije.

⁵¹ S. Tintor, n. dj., str. 97.

⁵² Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 67.

Jedinice primorsko-goranskih odreda i 4. bataljona 1. brigade, koji su se nalazili u blizini talijanskih garnizona, odmah su, uz pomoć partijskih radnika i predstavnika NOO, krenuli u talijanske komande sa zahtjevom da predaju oružje ili se priključe partizanima u borbi protiv njemačkih jedinica. Talijanske komande su te prijedloge u početku odbijale, nastojeći da dobiju u vremenu, ali im ono u tom slučaju nije bilo nimalo naklonjeno. Na takvo držanje talijanskih komandi svakako je uticalo prisustvo malog broja jedinica NOV.⁵³

Dolaskom u Primorje, Štab 13. divizije bio je angažovan u pregovorima sa Štabom divizije »Marke«, koji je, raspolažući dosta jakim snagama grupisanim u Senju, odbijao predaju sve do 13. septembra, kada je već bio ostao bez nekih jedinica i izgubio svaki izgled da se prebaci u Italiju. U toj situaciji su se posebno dobro snašli Štabovi 4. bataljona 1. brigade 13. divizije i bataljon 1. primorsko-goranskog odreda, koji su se zatekli iznad Crikvenice i Novog. Koristeći kamione zarobljene od talijanskih jedinica i popunjavajući se usput novim borcima, oni su u pokretu prema Rijeci razoružavali manje i veće grupe i kolone talijanske vojske. Drugog dana poslije kapitulacije Italije, 10. septembra, izbili su u Sušak do mostova na Riječini. Pokušaj da iz pokreta pređu preko mosta nije uspio, te su bili prisiljeni da se zadrže na dostignutim položajima.⁵⁴

Narod Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara propratio je kapitulaciju Italije masovnim ustankom i svenarodnim veseljem, posebno narod Istre, koji je bio izložen dugogodišnjem nacionalnom proganjanju od strane talijanskih fašističkih vlasti. Opšte slavlje je spontano prerastalo u gotovo euforično raspoloženje, posebno u Istri, odražavajući se negativno na mobilnost i budnost u cjelini. Vojno-političko rukovodstvo, preokupirano razoružavanjem talijanskih jedinica, formiranjem i učvršćavanjem organa NOO, prihvatom na hiljade novih boraca i njihovim uključivanjem u jedinice NOVJ, kao i evakuacijom ratnog materijala iz gradova i samo je bilo zahvaćeno takvim opštim raspoloženjem. Stvorena je klima kao daje izvojevana konačna sloboda, a rat je ipak bio još dosta daleko od pobjedonosnog završetka. Bilo je odviše veselja i opuštenosti u vrijeme kada su njemačke komande, u svojim procjenama novonastale situacije, bile preokupirane upravo tim prostorom i užurbano pripremale ofanzivu svojih jedinica na njega.

U isto vrijeme vođene su borbe na sektoru kod Ogulina, protiv 33. ustaške bojne i 14. SS policijskog puka, a kod Rijeke protiv talijanskih fašističkih jedinica i djelova 72. njemačke grenadirske divizije. Posebnu opasnost za sigurnost i red na velikoj oslobođenoj teritoriji predstavljale su četničke grupacije, na prostoru oko Vrbovskog i na otocima Cres i Lošinj, zatečene tu kapitulacijom Italije. Na području Istre, talijanske fašističke i karabinjerske jedinice koje su odbijale da polože oružje, suprotstavljale su se novoformiranim jedinicama NOV, a kasnije su se pridružile njemačkim snagama.

⁵³ Isto, str. 99.

⁵⁴ Milan Lučić, n. dj., str. 46-50.

Nedovoljno razvijen kao organ komandovanja i sa skromnim sredstvima veze, Štab 13. divizije je teško mogao u novonastaloj situaciji uspješno i na vrijeme rješavati brojne zadatke. Za rukovođenje oružanom borbom u Istri po naređenju GP NOV i POH 20. septembra formiran je Operativni štab za Istru. Komandant je bio Savo Vukelić i politički komesar Joža Skočilić. U prvom izvještaju Štaba 13. divizije od 25. septembra 1943. godine, ovaj štab navodi slijedeće:

»Na našem putu za Istru formirali smo naš II partizanski odred 'Sušačko-Kastavski'⁵⁵ koji sada ima svoja dva bataljona i stavljen im je talijanski bataljon 'Garibaldi'⁵⁶ pod komandu...

...Narod je, uglavnom, spreman da se bori pod oružjem. Svuda postoje komande NOVJ koje je narod spontano i uz pomoć ostalih organizacija uspostavio. Svakako da nigde nije bilo nikakve kontrole niti čvršće organizacije, ali se narod sam borio, rušio mostove i ceste, i odvlačio oružje. Najveću ulogu su odigrali politički radnici i preuzeli komandu nad tim naoružanim narodom. Još svuda vlada priličan kaos, to je još uvijek posljedica toga što se je sav narod digao na ustanak i preuzeo vlast, a narodne snage nisu kanalizovane...

...Naš štab popunili smo pored nas trojice još sa trojicom drugova, operativnim oficiriom Andrićem iz Istre, kao oficire u štabu uzeli smo druga Motiku — Istrana... Druga Jovovića uzeli smo privremeno kao oficira pri našem štabu.⁵⁷

Iz prethodnog može se zaključiti da je Štab za Istru kasno formiran, samo pet dana prije snažne njemačke ofanzive na Istru, te da objektivno nije mogao mnogo da uradi. Ni Štab 13. divizije nije bio u mogućnosti da ima uvida u razvoj situacije u Istri i pomogne Operativnom štabu, pošto se i sam ubrzo našao daleko od sušačkog sektora — kod Karlobaga.

Masovnim prilivom novih boraca i formiranjem novih brigada i partizanskih odreda na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara i u Istri, stvoreni su određeni preduslovi za formiranje novih divizija i korpusa na tom području. U tom smislu preduzete su i određene pripreme od strane GŠ NOV i PO Hrvatske i Štab 13. primorsko-goranske divizije. U dopisu od 15. septembra 1943. godine GŠ NOV i PO Hrvatske obavještava štab 13. divizije:

»Štabu 13. divizije

1. - Obzirom na razvoj NO ustanka u novooslobođenim krajevima Hrvatskog primorja i Gorskog kotara i Istri, na veliki priliv boraca u ovim krajevima, namjerni smo da na tom terenu obrazujemo Korpus, u čiji sastav bi ušle jedinice koje se sada tamo nalaze. Ovaj Korpus sastojće se iz dvije divizije i to: 13. divizije u ranijem sastavu (tj. od tri brigade) i jedne novoformirane

⁵⁵ Prvi partizanski odred »Učka« formiranje 10. septembra na planini Učka, *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964, str. 549 (dalje: *Hronologija*).

⁵⁶ Formiran je neposredno poslije kapitulacije Italije na području Sušaka. Ljudstvo ovog bataljona sačinjavali su Talijani, ranije pripadnici talijanskih vojnih formacija.

⁵⁷ Zbornik, tom V, *knj. "19*, str. 494 i 495.

divizije od novofirmiranih brigada 4. i 5. i jedne brigade formirane iz Grupe Prim, goran. partizanskih odreda. Na taj način svaka divizija trebalo bi imati tri brigade.

Pored ovoga pod neposrednom komandom štaba Korpusa nalaziti će se svi Odredi i to kako u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru tako i oni u Istri. U slučaju da postoji mogućnost i uslovi za stvaranje većih jedinica u Istri, onda će štab Korpusa tome pristupiti prema vladajućim okolnostima na tom terenu.

Operativno područje Korpusa biti će Primorje - Istra i Gorski kotar. U smislu prednje odluke vi ćete odmah, već sada pristupiti organizovanju i formiranju Vaših jedinica. Pri ovome poslu na organizaciji i formiranju vodite računa da Odredi ostanu i dalje tamo gdje su i do sada bili. Odnosno tamo gdje nisu bili na prostoru Kastav - Istra, da ih se formira u potrebnom broju, kako to bude najbolje odgovaralo tamošnjim prilikama.

2. - U vezi prednje naše odluke, kao pomoć od našeg štaba upućujemo Vam druga M. Sakića. Drug Šakić koji je predviđen za načelnika štaba toga Korpusa, ukazaće Vam na svim ovim poslovima organizacije i formacije potrebnu pomoć.

Vi ćete već sada odmah predvidjeti i odrediti štabove brigada i bataljona, odnosno odreda, kako bi jedinice mogle što prije otpočeti rad na svome vojno-političkom uzdizanju i usavršavanju. Za štabove brigada dati ćete nam prijedlog radi znanja i saglasnosti.

3. — Štabove divizija i štab Korpusa postaviće Vrhovni štab, po našem prijedlogu.

4. — Ako imate neko pitanje organizacije i formacije, neke sugestije, dostavite nam ih blagovremeno».⁵⁸

Već 17. septembra GŠ NOV i PO Hrvatske upućuje pismo pomoćniku načelnika štaba, koji se nalazio u štabu 13. divizije u kojem, između ostalog, stoji:

»U vezi Vašeg prijedloga o formiranju korpusa,⁵⁹ Vrhovni štab nam je odgovorio da se ne žurimo sa formiranjem korpusa od jedinica od novomobilisanog ljudstva, već da nastojimo da sadašnje jedinice, brojno pojačamo tako da divizije budu jake od po 4-6.000 boraca, a korpus: od 12-16.000. Zatim da u korpusu treba da budu 3—4 divizije...

1) Sadašnje brigade XIII divizije popuniti obavezno svaku na po 1.500 boraca, tako da Divizija imade 3.500 boraca bez artiljerije i ostalih pridatih dijelova. Svakako sa divizionom artiljerije i ostalim pomoćnim jedinicama treba da ima od 4—4.500 ljudi...

... za jezgro novih jedinica uzimati za brigadu jedan stari bataljon, a za diviziju jednu staru brigadu...

2) Slažemo se sa Tvojim o formiranju (misli se na Srećka Manolu - *primjedba B.M.*) mornarice Hrvatskog primorja i Istre«.⁶⁰

Zbornik, tom 5, knj. 19.

⁵⁹ Misli se na formiranje korpusa od jedinica 13. divizije i novopridošlog ljudstva iz Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

⁶⁰ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 246-247.

Već 16. septembra uslijedilo je naređenje Štaba 13. divizije u kojem je određena organizacijsko-formacijska struktura brigada 13. divizije i to: svaka brigada 4 bataljona sa po 350 boraca; svaki bataljon sa po tri pješadijske i jednom mitraljeskom četom sa 4 teška mitraljeza; svaka pješadijska četa sa po jednim malim minobacačem, a odjeljenja sa puškomitraljezom.

Pored bataljona u organizacijsku strukturu brigade ulaze: dvije čete pratećih oruđa i to jedna sa 4-6 pt topova i druga sa 4 teška minobacača; tehnička četa brigade sa vodom za vezu, minerskim vodom i pontonirskim vodom; sanitetski vod i brigadna komora sa potrebnim transportom i određenim ljudstvom za kuhinju i brigadne radionice.⁶¹

Pošto se odustalo od formiranja novih divizija i korpusa, u sastav 13. divizije, pored dvije stare brigade,⁶² uključene su i dvije novoformirane: 3, formirana sredinom septembra 1943. godine i rejonu Sušaka po naređenju GŠ NOV i PO Hrvatske, i 4. formirana u Mrkopalju kod Delnica takođe sredinom septembra 1943. i dva primorsko-goranska partizanska odreda. Ljudstvo 5. i 6. brigade,⁶³ još dok su se nalazile u procesu formiranja, upućeno je po naređenju GŠ NOV i PO Hrvatske u Otočac i raspoređeno za popunu 6. ličke i 8. kordunaške divizije i samostalnih jedinica GŠ NOV i PO Hrvatske.⁶⁴

U Istri su formirane dvije brojčano jake, ali još nedovoljno organizacijski učvršćene brigade. Bile su to 1. istarska brigada »Vladimir Gortan« formirana 24. septembra, 2. istarska brigada formirana 25. septembra, dva veća Pazinsko-porečki i Pulski NOP odred formirani krajem septembra 1943. i nekoliko manjih partizanskih odreda.

U cjelini uzevši, bilo je malo starih jedinica koje bi poslužile kao osnova za formiranje novih divizija, a u Istri je proces formiranja kasno počeo i brzo bio prekinut njemačkom ofanzivom.

Formiranje 3. primorsko-goranske brigade i njene borbe na sušačkom sektoru

Treća primorsko-goranska brigada 13. divizije formirana je odlukom GŠ NOV i PO Hrvatske od Štaba 13. divizije neposredno poslije kapitulacije Italije, na području Sušak - Grobnik - Škrlevo, u vremenu od 12-16. septembra 1943. Kao jezgro za formiranje brigade naređenjem

⁶¹ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 240-241.

⁶² Prva NOU brigada formirana je 12. oktobra 1942. kao 6. NO brigada Hrvatske. Druga NOU brigada formirana je u drugoj polovini novembra 1942. kao 14. NO brigada Hrvatske. Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 240.

⁶³ Peta NO brigada formirana je u prvoj polovini septembra 1943. godine od novomobilisanog ljudstva sa područja Delnice - Sušak. Komandant brigade bio je Viktor Lenatj, a politički komesar Braco Drakulić. Krajem septembra iste godine brigada je rasformirana a ljudstvo dijelom upućeno u sastav 6. divizije u Liku, a dijelom raspoređeno u brigade 13. divizije.

Formiranje 6. brigade nije potpuno završeno. Ljudstvo prikupljeno sa reiona formiranja raspoređeno je u ostale jedinice po naređenju GŠ NOV i PO Hrvatske. Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 240-241.

⁶⁴ S. Tintor, n. dj., str. 99.

Štaba 13. divizije određen je 4. bataljon 1. brigade, koji se zatekao kod Novog. U sastav brigade uključen je kompletan dopunski bataljon Grupe partizanskih odreda, prebačen iz Brinja na sušački sektor. Zbog te okolnosti samo je jedan dio 4. bataljona 1. brigade uključen u sastav novoformirane 3. brigade. Boračkim sastavom je brigada bila popunjena sa šireg područja na kojem je i formirana i uključena u borbena dejstva.⁶⁵

Štab 3. primorsko-goranske brigade sačinjavali su: komandant Gojko Trbović Čošan, politički komesar Mića Kosovac Pekić, zamjenik komandanta Milan Fućak Ata, zamjenik političkog komesara i sekretar partijskog komiteta Simo Vučković, intendant Mate Dika, zamjenik i pomoćnik Mile Gostović i Vjekoslav Rubeša Lojze, zatim obavještajno-informativni oficir Marko Drinković, omladinski rukovodilac SKOJ-a Ivica Domijan i referent saniteta Mirko Oklobčija, brigadni ljekar dr Raffaello Conte i sanitetski vodnik Gueriom Cicognoni. Prateća četa - Miloš Đurić i Tugomir Grgurić, tehnička četa - Zvonko Margetić Čedo, vod za vezu - Milan Kosanović, Bogdan Čiča i pionirski vod - Anton Rak.⁶⁶

Sastav štabova bataljona:

1. bataljon: komandant Srećko Balen koga je, zbog premeštaja, nakon nekoliko dana zamjenio Stojan Knežević; politički komesar Tode Ivošević Catina; zamjenik komandanta Franjo Čor, i zamjenik političkog komesara i sekretar partijskog biroa Nikica Kosanović; operativni oficir Gojko Ivošević Gojac.

2. bataljon: komandant Milan Hajduković Mačak; politički komesar Nikola Ivošević Lazić; zamjenik političkog komesara Josip Jelovica; operativni oficir bataljona Đuro Vujić.

3. bataljon: komandant Đuro Ivošević Čapajev; politički komesar Anđelko Blažević; zamjenik političkog komesara i sekretar bataljonskog biroa Milan Lučić; zamjenik komandanta Mile Trbović Čošan.⁶⁷

4. bataljon: komandant Ivan Franić; politički komesar Božo Dojč Aco (po sjećanju nekih od navedenih starješina).

Jednovremeno sa formiranjem brigade, neke jedinice koje su uključene u njen sastav bile su angažovane u borbama na Sušaku. Tako je komandant brigade sa jednom grupom starješina sačinjavao komandu odbrane Sušaka, a politički komesar sa drugima radio na formiranju jedinica brigade. To znači da je brigada formirana takoreći »u hod«, da jedinice nisu ni bile postrojene da bi se, na prigodan način pred strojem, pročitala naredba o formiranju, a borci položili partizansku zakletvu.

Veliku većinu boraca 3. primorsko-goranske brigade sačinjavali su mladići koji nisu služili vojsku, ni raspolagali osnovnim znanjem i umjećem da bi koliko-toliko efikasno upotrebili u borbi oružje kojim su bili noaružani. Imajući u vidu da su jedinice brigade, odmah po formiranju bile direktno uključene u frontalne borbe protiv daleko nadmoćnijih oklopnih i mehanizovanih njemačkih jedinica i to na vrlo

⁶⁵ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 240-241.

⁶⁶ Prema izjavi komesara brigade Miće Kosovca.

Prema sjećanjima komandnog sastava prva tri bataljona.

nepogodnom zemljištu za takav oblik borbenih dejstava, oni nisu bili u situaciji da svoje vatreno »krštenje« prođu kroz partizanski oblik borbenih dejstava, daleko podesniji za početnike.

Starješinski sastav brigade sačinjavali su stari i kroz borbu provjereni borci, ali je veliki broj njih bio uzdignut na više dužnosti pa kao takvi nisu mogli steći iskustvo u komandovanju jedinicama 3. brigade.

Uporedo sa formiranjem brigade organizovana je i partijska organizacija, prema ustaljenoj organizacionoj strukturi. Tako su u četama stvorene partijske ćelije. Bataljonskom partijskom organizacijom rukovodio je bataljonski biro na čelu sa sekretarom koji je bio zamjenik komesara bataljona. Partijskom organizacijom u brigadi rukovodio je brigadni komitet čiji su članovi bili sekretari bataljonskih biroa i jedan broj članova Partije iz jedinica. Kao i u bataljonu, na čelu partijske organizacije kao sekretar, bio je zamjenik komesara brigade.

Za partijske organe bila je vezana skojevaska organizacija. U četama su postojali skojevski aktivni, a u bataljonima i brigadi omladinski rukovodioci.

Pošto se radilo o riovoformiranoj brigadi, popunjenoj novim borcima, partijsku organizaciju su u početku sačinjavali komunisti koji su upućeni u njene jedinice kao jezgro za njihovo formiranje. Prijem novih članova Partije iz redova boraca mogao je uslijediti tek pošto su provjereni njihovi borbeni i drugi kvaliteti. Paralelno sa prijemom novih tekao je i proces diferencije među članovima Partije. Oni koji nisu bili na visini zadataka, ukoreni su ili isključeni iz Partije.

Početak novembra 1943. godine, poslije završetka njemačke ofanzive, u brigadi se nalazilo 109 članova Partije, 27 kandidata i 112 članova skojevske organizacije, politički organizovanih 248, ili 30% od ukupnog broja boraca.

Prve borbe Brigade na sušačkom sektoru

U vrijeme formiranja Brigade njeni istureni dijelovi nalazili su se u Sušaku, kontrolišući mostove na Riječini između Sušaka i Rijeke. Njemački 194. puk iz sastava 71. grenadirske divizije, stigao je 14. septembra 1943. iz pravca Pule u Rijeku. Toga dana, jedan bataljon ovog puka i talijanski fašisti pod komandom generala Gambare, predvođeni dobrim poznavaoцем terena i rasporeda jedinica 3. brigade, bivšim kapetanom korvete u službi ustaške »NDH« Milerom, u zoru 15. septembra 1943. obilaznim manevrom preko luke Baroš, neopaženo su prošli i iznenada napali na lijevi bok i u leđa dijelova 3. brigade, odbacivši ih prema istočnoj periferiji grada.⁶⁸ Zbog nepažnje, i slabe budnosti vod koji je kontrolisao most iz zgrade na sušačkoj strani bio je odsječen, mada ga neprijatelj nije otkrio. Uz pomoć sušačkih aktivista i presvučeni u civilna odijela, pojedinačno su se izvlačili iz grada i priključivali jedinicama brigade na položajima kod Sv. Ane.⁶⁹

⁶⁸ M. Lučić, n. dj. str. 71.

⁶⁹ Prema izjavi koju je Đuro Gostović, komandir tog voda, dao autoru, nisu se mogli izvući kao jedinica.

U Rijeci su se tada nalazili, prema procjenama štaba 3. brigade i predstavnika štaba 13. divizije i GŠ NOV i PO Hrvatske koji su se nalazili na sušačkom sektoru, različiti dijelovi jedinica, slabih borbenih kvaliteta, sa malim brojem njemačkih vojnika. Na osnovu takve nepotpune procjene izveden je zaključak da postoje povoljni uslovi da se Rijeka oslobodi. Operativni oficiri GŠ NOV i PO Hrvatske, koji se nalazio na licu mjesta, u izvještaju GŠ Hrvatske 15. septembra 1943. navodi sljedeće:

»U Rijeku stiglo oko 600 vojnika u njemačkim uniformama ali to nisu Njemci, već legionari, ustaše i bjelogardejci. U Rijeci im se pridružilo 1.000 fašista«. ⁷⁰ Dalje navodi da će 3. brigada noću 18/19. septembra izvršiti napad na spoljnu odbranu Sušaka, da bi ispitala snage i raspored neprijatelja. Predlaže da se za napad na Rijeku privuče još jedna brigada. U svom slijedećem izvještaju od 20. septembra 1943. on obavještava GŠ NOV i PO Hrvatske da napad 3. brigade nije uspio jer, kako ističe, nije postojala dobra koordinacija između artiljerijske vatre i jedinica u napadu.

Već 17. septembra kao odgovor na prvi izvještaj, stigao je iz GŠ NOV i PO Hrvatske slijedeći dopis:

»Prema Tvom izvještaju, kao i prema ostalim izvještajima koje smo dobili ranije i sada, zaista se može zaključiti da su na Sušaku, odnosno Rijeci, male neprijateljske snage. Upravo izgleda da su njemačke snage vrlo malene koje služe kao jezgro tih jedinica, a ostalo su neki petokolonaši, Bela garda i fašistički nastrojene izbjeglice Sušaka i Rijeke, koje su Nijemci obukli u njemačka odijela.

Obzirom na takvo stanje kod neprijatelja, u odnosu na jačinu naših snaga i mogućnosti izvođenja jednog kontra udara, ispitajte uslove za izbacivanje neprijateljskih snaga iz Sušaka, sa one strane Riječine. Izgleda da bi se ovo moglo izvesti sa primanjem tenkova i artiljerije koju imamo, uz sadejstvo dvije bolje brigade iz XIII divizije. Svakako da bi ovu akciju trebalo koordinirati sa jednim pomoćnim napadom iz Kastava prema Rijeci, u leđa ovom neprijateljskom garnizonu. Ili može da bude obratno, tj. da se na Sušak izvrši pomoćni napad, a glavni napad na Rijeku sa kastavske strane, odsjecajući je od njene pozadine«. ⁷¹

U pismu takođe stoji da »u slučaju da neprijatelj pokuša da se iz Sušaka probije bilo u pravcu Bakra ili u pravcu Čavle (prema Grobniku), takve ispade energično odbiti« jer ... »imate tamo dovoljno snaga, jako naoružanje i dobrih položaja...« Pošto GŠ NOV i PO Hrvatske nije bio upoznat sa razvojem situacije u Istri, koja je svojim zapadnim dijelom predstavljala operativnu cjelinu sa Rijekom, na kraju toga dopisa stoji:

»Nastojte da stalno održavate vezu sa Slovencima i Istranima. Tražite njihovo sadejstvo i saradnju naročito na cesti i pruzi Rijeka - Sv. Petar - Trst i cesti Rijeka - Trst. Upoznajte pravo

⁷⁰ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 64.

⁷¹ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 248.

stanje u Istri, da li ima naših jedinica, koliko ih ima, koje su jačine, kako su naoružane, gdje sada operišu, kako je izvršena organizacija komandovanja, kao i sve ostalo. Ako zaista oni u Istri mogu formirati jednu diviziju od 4.000 boraca, onda postoji mogućnost i objektivni razlozi za formiranje korpusa na tome operativnom području, kao što smo ranije predvidjeli».

Potisnute iz Sušaka 15. septembra, jedinice 3. brigade posjele su položaje istočno od grada na frontu Sv. Ana - Čavli, a desno od njih, na području Kastva, nalazio se Sušačko-kastavski partizanski odred a kod Klane 1. bataljon 1. brigade 13. divizije. Raspored bataljona 3. brigade bio je: na Černiku - 3. bataljon, kod Čavla prema Svilnom - 4. bataljon, na položajima kod Sv. Ane - 2. bataljon. Prvi bataljon bio je u rezervi kod Kukuljanova.

Štab brigade nalazio se u Škrljevu, kao i prateća četa brigade. Brigadna komora - u Krasici. Približno u takvom rasporedu jedinice brigade ostaje su do 3. oktobra kada su, iz Sušaka prodrle njemačke jedinice za Čavle i od Podgrada preko Trstenika, Platka i Kamenjaka za Grobničko polje. Jedinice brigade povučene su na liniju: od Plosne do Martinšćice na lijevom krilu preko Točila (k. 359) - Gradine (k. 359) - Kukuljanova - Plosne - Melnika. Štab brigade premješten je u Meju, a 1. bataljon zamjenio je 4. na pravcu preko Cernika za Kukuljanovo.

Borbena aktivnost brigade do 2. oktobra svodila se uglavnom na odbijanje neprijateljskih ispada koji su predstavljali nasilno izviđanje položaja. Brigada je u dva navrata pokušala da noćnim napadima odbaci neprijateljske jedinice iz Sušaka, što joj nije uspjelo zbog nepovoljnog odnosa snaga i slabe koordinacije sa artiljerijom koja je podržavala. Baterija topova kalibra 149 mm, sa vatrenih položaja iz rejonu istočnog dijela Grobničkog polja, obasipala je vatrom neprijateljeve jedinice na položajima oko Rijeke.

Uslijed takvog razvoja situacije na sušačkom sektoru, Štab 13. divizije i GŠ NOV i PO Hrvatske su odustali od namjere da oslobode Sušak i Rijeku. Odluka je doneta na osnovu prikupljenih podataka o neprijatelju i realnijeg sagledavanja vlastitih mogućnosti. Međutim, ta odluka nije uticala na izmjene u rasporedu jedinica 3. brigade, koje su i dalje ostale »priljepljene« u linijskom rasporedu na samoj periferiji Sušaka. Samo tri dana prije prelaska njemačkih jedinica u ofanzivu na Hrvatsko primorje i Gorski kotar, 4. oktobra, brigada je, na lijevom krilu napala i zauzela Točilo (trg. 359) i Veternicu (trg. 368). Isturajući lijevo krilo uz obalu bliže Sušaku, još više je pogoršala svoj raspored u odnosu na neprijateljske jedinice prikupljene u rejonu Kamenjaka.

Likvidacija četničkih grupacija na području Gorskog kotara i Kvarnerskih otoka

Poslije kapitulacije Italije, početkom septembra 1943. jaka četnička grupacija prikupila se na prostoriji Gomirja i Srpskih Moravica i krenula zajedno sa talijanskim jedinicama iz garnizona Ogulin i Vrbovsko preko Ravne Gore prema Rijeci. U međuvremenu na taj sektor pristigli su

djelovi 1. brigade 13. divizije i 2. partizanskog odreda i počeli da razoružavaju talijanske jedinice, koje su namjeravale da nastave pokret prema Rijeci i dalje. Ostavši bez zaštite svojih saveznika, nespremni da pod borbom nastave dalji put, četnici su se vratili u mjesta iz kojih su krenuli. Naredna dva do tri dana su kao obezglavljeni tumarali između Gomirja i Srpskih Moravica, da bi se konačno odlučili za pokret preko Velike i Male Kapele i Like u pravcu sjeverne Dalmacije.⁷²

Tada na tom prostoru nije bilo većih jedinica NOVJ koje bi bile u stanju da razbiju četnike. Formirane komande mjesta sa NOO za Gomirje, Vrbovsko i Srpske Moravice, raspolagale su sa po vodom boraca i nisu mogle ništa da poduzmu protiv njih. Mogli su se održati u tim mjestima i pored brojčano jakih četničkih jedinica, jer ovima nije išlo u račun da u toj situaciji napadnu organe vojne i civilne partizanske vlasti. Tako je u toku 4-5 dana neposredno poslije kapitulacije Italije, sticajem okolnosti na tom prostoru došlo i do pomalo neuobičajene situacije. Od četiri vlasti koje su do tada, sa različitim uticajem, postojale na tom dijelu Gorskog kotara, dvije su ispale iz igre (talijanska objavom kapitulacije i ustaška, čiji je uticaj do tada bio vrlo ograničen). S druge strane, predstavnici NOB i njihov autoritet bili su dovedeni u pitanje već samim prisustvom mnogobrojnih četnika, a četnici su, opet, obezglavljeni kapitulacijom Italije, bili preokupirani spasavanjem sopstvenih glava.

U to vrijeme, zapadno od Ogulina, na prostor Turkovići - Vitunj - Brestova - Hreljin pristigla je 5. kordunaška brigada.⁷³ Po naređenju Štaba brigade, njen 3. bataljon je krenuo iz Brestovca prema Vrbovskom i Delnicama, sa zadatkom da ispita situaciju na tom terenu i utvrdi ima li zaostalog oružja i opreme talijanske vojske, koja se povukla prema Rijeci. Na tom maršu je ovaj bataljon, 13. septembra, iznenada susreo veliku četničku kolonu kod gomirskog manastira. Obe kolone su zakratko zastale, i Štab bataljona, ocjenivši da nema dovoljno snaga da napadne četnike, rokirao je svoje čete sa ceste prema rubu šume Gorice iznad samog manastira, kako bi bio spreman za borbu ako četnici krenu prema njima. Poslije kratkog dogovora četničkih starješina njihova je kolona nastavila put prema Gomirju. U takvoj situaciji Štab bataljona menja odluku Brigade i, umjesto pokreta prema Vrbovskom, odlučuje se da sa bataljonom krene za četnicima, na određenom rastojanju i nastojeći da ih ovi ne primjete. Usput, kroz Gomirje, Štab je doznao od onih koji su napustili četničku kolonu da će četnici zanočiti na Trnovoju i Rabatić Poljani, a drugi dan nastaviti put preko Kapele za Liku.

Pošto se Štab brigade upoznao sa nastalom situacijom, odlučeno je da brigada krene do Musulinskog Potoka i tu razbije četnike.

Jedinice brigade stigle su u Musulinski Potok 14/15. septembra iza pola noći i obavještene su da su četnici zanoćili kod Žnidovca, na cesti Ogulin - Jasenak. Štab je odlučio u zoru izvršiti napad na četnike, prije no što bi nastavili put. U toku noći četnici su opkoljeni sa tri strane

⁷² Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 184, 192, 209.

Ignjatije Perić, *Peta kordunaška brigada*, Beograd, VIZ 1960.

i u zoru, koncentričnom vatrom iz automatskog oružja i naletom Kordunaša, razbijeni.⁷⁴ Koristeći odsustvo 1. bataljona 5. brigade sa zapadne strane i pošumljenost terena, jedna grupa četnika izvukla se preko Breznog i preko Like stigla do Knina. Od preostalih četnika jedan broj se sam prijavio komandama mjesta i NOO, drugi su pohvatani i privedeni u vojne komande, a okoreli četnički zlikovci skrivali su se oko sela sve do nailaska njemačkih jedinica kojima su se stavili na raspolaganje kao vodiči. Neki su stigli i u Ogulin i stavili su se pod »zaštitu« ustaša.

U ovoj uspješnoj borbi 5. kordunaška brigada je imala 5 mrtvih i 11 ranjenih boraca. Zarobila je oko 150 četnika, a veliki broj je izginuo na mjestu napada. Zarobljeno je dosta oružja i druge razne opreme, prevožene konjskom zapregom. Poslije ove borbe nestalo je sa tog prostora četnika kao organizovane vojne snage, mada su pojedinci i grupe, koji su se stavili na praspolaganje njemačkim i ustaškim jedinicama, učinili narodu toga kraja još mnogo zla.⁷⁵

Likvidacijom četničke grupacije kod Musulinskog Potoka, postepeno se sređivalo i stabilizovalo opšte stanje na oslobođenom području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Organi nove vlasti narodnooslobodilački odbori i vojnoteritorijalne komande potpuno su preuzeli poslove koji su im po svojoj prirodi i namjeni pripadali. Posebno su bili preokupirani zadacima vezanim za mobilizaciju ljudstva, evakuaciju ratnog materijala ostalog od talijanske vojske i prehranom partizanskih jedinica i naroda na glađu ugroženim područjima.

Komanda mornarice za Hrvatsko primorje i Istru, formirana u Crikvenici 8. septembra 1943. sa sjedištem u Senju, raspolagala je plovnim sastavom i jedinicama obalske odbrane. Imajući to u vidu Štab 13. primorsko-goranske divizije procjenio je da grupa četnika na Kvarnerskim otocima Lošinju i Cresu u situaciji kada se ozbiljno računalo i na mogućnost desantne operacije snaga zapadnih saveznika na tom sektoru Jadrana, predstavlja stalno prisutnu opasnost. Na osnovu takve procjene, doneta je odluka da se napadne i likvidira ta četnička grupa i oslobode otoci. Za izvršenje ove dosta složene i za sve učesnike potpuno nove operacije, Štab divizije je angažovao 1. brigadu, kao najiskusniju i najprodorniju i plovni sastav Komande mornarice za Hrvatsko primorje i Istru. Pošto se radilo o homogenoj četničkoj grupi koja je zaposjela stara utvrđenja pogodna za odbranu i raspolagala priličnim količinama oružja i municije, izvršene su temeljite pripreme. Kako je postojala opasnost od mina, trebalo je izabrati najsigurniji put za prevoženje desanta i izabrati najpogodnije mjesto iskrcavanja.

Desant na Lošinj izvršen je 25. septembra. Jedinice 1. NOU brigade uspješno su se iskrcale na obalu i krenule snažno u napad na četničke položaje. Otpor su slomile brže i lakše nego što se očekivalo. Desantni brodovi, sa montiranim topovima na palubi i naoružanom posadom, blokadom sa mora i vatrenom podrškom, bili su direktno uključeni u borbu. Operacija je u cjelini vrlo uspješno izvršena,

⁷⁴ A VII, fond četnici, k-153/4-V-455, br. 28/2-1.

⁷⁵ Zbornik, tom 5, knj. 19. str. 273 i 268; AVII, k. 912, sig. 10/6.

likvidirana je četnička posada, zarobljeno je preko 200 četnika i oslobođeni otoci Lošinj i Cres.⁷⁶

Jovan Vasiljević u knjizi »Dejstva na Jadranskom moru u NOB«, daje slijedeću ocjenu ove operacije: »Desanti na otoke Lošinj i Cres predstavljali su prvu značajnu ofanzivnu akciju mlade, postepeno rođene nove RM NOVJ. Brzina kojom je pripremljena i silina kojom je izvedena zaslužuje svaku pohvalu«.

BORBE BRIGADE ZA VRIJEME NJEMAČKE OKTOBARSKE OFANZIVE NA SLOVENAČKO PRIMORJE, ISTRU, HRVATSKO PRIMORJE I GORSKI KOTAR

Ofanziva na Slovenačko primorje i Istru

Njemačka Vrhovna komanda Vermaht i Hitler lično, bili su u procjenama novonastale situacije na evropskom prostoru nakon kapitulacije Italije, preokupirani stanjem na jugoslovenskom ratištu, a posebno na njegovom zapadnom dijelu - Istru, Slovenačkom primorju i od Talijana anektiranom prostoru. O tome je u Dnevniku njemačke Vrhovne komande Vermahta, sa sastanka 17. septembra 1943. godine, zapisano :

»Situacija povoljna opšte uzevši, u Grčkoj i Albaniji. Za Split se još vode borbe. U određenim međuprostorima su ipak bande gospodari, i one se djelimično pojačavaju Italijanima, koji im prebjegavaju. Glavnu zona opasnosti za sada predstavlja istarsko područje. Nepoznata je sudbina talijanskih snaga koje su tamo stacionirane, ali se može zaključiti da je Tito tamo prenio težište svojih borbenih dejstava. Za čišćenje toga prostora za sada nedostaju snage. Firer razmatra mogućnost prebacivanja 44. divizije na istočno krilo Grupe armije »B«.⁷⁸

Jedinice novoformirane njemačke Grupe armija »B« prikupljane su sa raznih strana, a njihovo prebacivanje na područje sjeverne Italije i Slovenačkog primorja počelo je još prije kapitulacije Italije. Ova grupacija bila je, pored ostalog, namjenjena za razoružanje talijanskih jedinica i za odbranu toga prostora od eventualnog desanta anglo-američkih snaga. Zbog relativno bržeg razoružanja talijanskih jedinica i određene stabilizacije fronta u južnoj Italiji, sa jedne i razvoja NOB na jugoslovenskom ratištu, a posebno na području koje se nalazilo pod talijanskom okupacijom, sa druge strane, Grupa armija »B« sve više je bila orijentisana prema oslobođenim dijelovima naše zemlje - Istri i Slovenačkom primorju.

Hitler je, u svojstvu Vrhovnog komandanta Vermahta, donio odluku o uništenju ustanka na širem području Istre i u naređenju od

⁷⁶ Zbornik, tom V, knj. 19, str. 491.

⁷⁷ Jovan Vasiljević, *Dejstva na Jadranskom moru u NOB*, Vojno delo, 1957, str. 52.

⁷⁸ Lučić, n. dj., str. 121.

19. septembra 1943. godine upućenom komandantu Grupe armija »B« feldmaršalu Romelu, postavio slijedeće osnovne i strogo obavezujuće zadatke:

»1. U najskorije vrijeme ne očekujemo operacije i iskrcavanje na području Grupe armija B. Veća opasnost na cijeloj Jadranskoj obali, naročito onim dijelovima gdje su obalu zaposjele jake partizanske snage.

2. Za to treba iskoristiti vrijeme dok još 10. armija vezuje anglo-američke snage, za izvršenje slijedećih zadataka:

a) potpuno uništenje jakog otpora u Istri;

b) potpuno zaposjedanje Hrvatske obale.

3. U tom cilju Grupa armija B može prikupiti tako jake snage u Istri pod komandom 2. SS oklopnog korpusa, da mogu brzo i potpuno uništiti ustanike. Za taj zadatak potrebno je, pored 71. grenadirske divizije, upotrebiti i 24. oklopnu diviziju, jače dijelove 44. divizije. Kasnije takođe i SS brigadu 'Reichfirer SS',⁷⁹ kao i 162. turkmensku diviziju, koja će stići u Istru poslije 22. septembra. Koncentričnim napadom naših snaga moramo ustanicima onemogućiti povlačenje u sjeverozapadnu Hrvatsku. *Sve jedinice moraju prema ustanicima postupati bez milosti*«. ⁸⁰

Već 24. septembra Vrhovna komanda Vermahta, uputila je telegram Komandi 1. SS oklopne armije da se u skladu sa Hitlerovim naredjenjem uguši NOP u Istri.

»Firer je danas još jednom naredio da slovenački komunistički ustanički pokret u Istri uguši sa bezobzirnom surovošću i da se iskorijene ustanici.⁸¹ Ko se sa oružjem u ruci nama suprotstavi smesta ga streljati, svejedno da li se radi o Slovencima, bivšim talijanskim vojnicima, ili o ustanicima drugih narodnosti. Angažovanje i masiranje snaga mora biti takvo da se sa sigurnošću postigne uspeh i da tako većina jedinica postane slobodna za druge zadatke. Slovenački narod nakon akcije ne sme za nas predstavljati više nikakvu opasnost«. ⁸²

Pored angažovanja vrlo jakih oklopnih i mehanizovanih jedinica iz sastava Grupe armija »B«, naredeno je i komandantu za Jugoistok da »svim raspoloživim sredstvima 2. oklopne armije potpomogne ovu operaciju«. Drugi SS oklopni korpus u ofanzivi na Istru raspolagao je slijedećim snagama: 71. grenadirskom divizijom ojačanom 901. oklopnim grenadirskim školskim pukom; 162. turkmenskom divizijom; tri ojačana puka, i to 21. oklopnim iz 24. divizije, 1. SS pukom iz 1. SS oklopne divizije »Adolf Hitler« i 132. grenadirskim pukom; štab 44. grenadirske divizije sa artiljerijskim pukom. Ove jedinice sa štabovima korpusa i divizija sa samostalnim jedinicama raspolagale su sa 40.000 ljudi, 50 tenkova i samohodnih topova, 250 oklopnih transportera,

TM Brigada »Reichfirer SS« nije učestvovala u planiranim dejstvima

⁸⁰ Milan Lučić, n. dj., str. 118-121.

⁸¹ U Istri su tada bili formirani i dejstvovali 1. i 2. istarska brigada i Pokrajinski NOO za Istru (*Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 539).

⁸² Zbornik, Dokumenti njemačkog Rajha, tom 12, knj. 3, str. 580-581.

100 topova za podršku i 150 minobacača. Već same brojke pokazuju da se radilo o grupaciji sa vrlo snažnom vatrenom moći i manevarskom sposobnošću.

Njemačka Vrhovna komanda je u procjeni situacije precjenjivala snage NOV i POJ na širem području Istre, te ubrzala pripreme ofanzive na taj prostor jakim snagama sa područja zapadno od rijeke Soče. U to vrijeme od 10-15. septembra jedinice 13. divizije i novoformirane istarske jedinice oslobodile su sva mjesta u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Istri izuzev Rijeke, Pule i Trsta.⁸⁴

Prodor 14. SS policijskog ojačanog puka iz sastava 3. SS policijskog oklopnog korpusa od Karlovca za Ogulin, 11. septembra 1943. godine, i 3. satnije 3. pješadijske pukovnije,⁸⁵ ocjenjen je od GŠ NOV i PO Hrvatske kao priprema za produženje ofanzive u pravcu Plaškog i preko Gorskog kotara put Hrvatskog primorja. Tako, načelnik GS NOV i PO Hrvatske pukovnik Velimir Terzić u naređenju Glavnog štaba NOV i POH, Štabu 13. divizije, a u vezi sa evakuacijom ratnog materijala iz primorskih gradova, obavještava »da su ustaško-njemačke snage u svom nadiranju od Karlovca ka Ogulinu« te da »Vjerovatna je namjera Nijemaca... da zatim produže nadiranja u pravcu Primorja«. ⁸⁶ U vezi sa takvom procjenom, GŠ NOV i PO Hrvatske je 14. septembra uputio direktivu Štabu 13. primorsko-goranske divizije, u kojoj se naređuje slijedeći raspored jedinica:

- da na pravcu Ogulin - Gomirje - Vrbovsko kao i na pravcu Ogulin - Žnidovac - Jasenik - Mošune postavi jednu brigadu;

- jednu brigadu kao rezervu držati oko Drežnice,⁸⁸ a jedan partizanski odred iz Grupe primorsko-goranskih odreda⁸⁹ kod Vrbovskog, kao rezervu brigadi na pravcu Ogulin - Gomirje.

»Ostale jedinice XIII divizije, tj. starije jedinice⁹⁰ postaviti na zatvaranje pravaca koji iz rejona Mrkopalj - Ravna Gora i Kupjak vode prema Sušaku, Bakru i Crikvenici. Ove snage izvući iz primorskih gradova i postaviti ih gore u planinski predjel na dobrim položajima, na pravcu vjerovatnih neprijateljskih pokreta. Novoformirane mlade jedinice držati u rezervi i za sada ih ne angažovati u prvi mah, sem ako to situacija bude izrično zahtjevala.

Pregrupisanje snaga vaše divizije u duhu ovog naređenja izvršiti odmah. Naročito je potrebno da najhitnije uputite jedinice prema Ogulinu, pošto su ti pravci otvoreni.«⁹¹

Već 15. septembra GŠ NOV i PO Hrvatske obavještava Vrhovni štab NOV i POJ, slijedeće: »Nijemci su od pravca Sv. Petra i Trsta

⁸³ M. Lučić, n. dj., str. 122.

⁸⁴ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 111-112.

⁸⁵ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 112.

⁸⁶ Isto, str. 134.

⁸⁷ Riječ je o 4. NO brigadi

⁸⁸ Odnosi se na 3. NO brigadu

⁸⁹ To je 1. NOP odred

⁹⁰ Riječ je o 1. (6) i 2. (14) NOU brigadi

⁹¹ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 192-193.

izbili sinoć u Rijeku... Jače njemačke snage probijaju se od Karlovca ka Ogulinu, sa namjerom izbiti ka Senju i Sušaku«.

U pismu Glavnog štaba NOV i POH pomoćniku načelnika GŠ NOV i POH od 17. septembra, koji se nalazio pri štabu 13. divizije, između ostalog stoji:

»5) Nastojte da stalno održavate vezu sa Slovencima i Istranima. Tražite njihovo sadejstvo i saradnju, naročito na cesti i pruzi Rijeka - Sv. Petar - Trst i cesti Rijeka - Trst. Upoznajte pravo stanje u Istri, da li ima naših jedinica, koliko ih ima, koje su jačine, kako su naoružani i gdje sad operišu, kako je izvršena organizacija komandovanja kao i sve ostalo. Ako zaista oni u Istri mogu formirati jednu diviziju od 4.000 boraca, onda postoji mogućnost i objektivni razlozi za formiranje korpusa na tome operativnom području, kao što smo ranije predvidjeli«.⁹³

U direktivi GŠ NOV i POH upućenoj Štabu 1. korpusa NOV Hrvatske od 5. oktobra 1943. godine, govori se o mogućnosti neprijateljske ofanzive od Ogulina u pravcu Gorskog kotara preko Gomirja za Hrvatsko primorje i naređenje »da u tom pravcu VIII divizija treba da odmah preduzme kontraudarac na sektoru Ogulin - Oštarije - Košare - Tounj..«⁹⁴

Ofanziva na Slovenačkom primorju počela je 25. septembra 1943. i do 30. septembra njemačke jedinice izbile su do linije: Razdrto - Divača ali nisu uspjele spriječiti jedinice NOV Slovenije da se povuku prema Trnovskom Gozdu.

Komanda 2. SS oklopnog korpusa je u dejstvima na Istru upotrebila ojačanu 44. grenadirsku diviziju. Borbeni poredak divizije sastojao se od borbenih taktičkih grupa, jačine od bataljona do puka mješovitog sastava. Bobene grupe usmjerile su svoje prodore kroz Istru duž osnovnih komunikacijskih pravaca. Dostigavši određene linije, taktičke borbene grupe pristupale su pretresu zauzetog prostora. Ovakvim taktičkim postupcima, prodorima, opkoljavanjem i pretresanjem pojedinih dijelova zauzetog teritorija, njemački komandanti željeli su da dosljedno izvrše Hitlerovo naređenje - uništenje boraca NOVJ na istarskom prostoru.

Prema Rijeci je dejstvovala ojačana 71. grenadirska divizija sa dvije jake pukovske borbene grupe. Preko Ilirske Bistrice krenula je u napad 2. oktobra lijevokrilna borbena grupa u sastavu: 901. oklopni grenadirski školski puk i 44. izviđački bataljon. Pravac pokreta grupe bio je: Ilirska Bistrica - Žabice - Gumance - Trstenik - Platak - Kamenjak - Grobničko polje. Obilaznim manevrom sa sjeverne i istočne strane planinskog masiva Obruč - Pakleno, ne nailazeći na bilo kakav otpor ili prepreke, ova borbena grupa je, već u 10 sati izbila čelom kolone na Gumance da bi se, u posijepodnevnim satima, preko Platka i Kamenjaka, spustila na Grobničko polje. Ovim neočekivanim i iznenad-

⁹² Isto, str. 209.

⁹³ Zbornik, tom 5, knj. 19, str. 248.

⁹⁴ Isto, knj. 20, str. 120^121.

nim prodorom preko Kamenjaka iz pozadine na Grobničko polje, bili su iznenađeni i zarobljeni u rejonu aerodroma neki pozadinski dijelovi sa materijalnim rezervama i baterije topova 149 mm.

Borbe na sušačkom sektoru

Na sušačkom sektoru jedna bataljonska borbena grupa iz sastava 194. grenadirskog puka, koji se nalazio u Rijeci, krenula je u pravcu s. Čavala u susret 901. oklopnom puku. Naišla je na žilav otpor jedinica 3. primorsko-goranske brigade, na položajima vrlo pogodnim za odbranu između Svilnog i Čavala, koji je sprečio ovu borbenu grupu da se 2. oktobra probije za Grobničko polje. Ne znajući za prodor 901. oklopnog puka na Grobničko polje u rejonu aerodroma, 4. bataljon 3. brigade, se zadržao na tim položajima i u jutarnjim satima narednog dana bio napadnut s fronta i iz pozadine, sa pravca Grobničkog polja. Doveden je u situaciju da se izvlači pod vrlo teškim uslovima u pravcu Kukuljanova, pretrpivši gubitke od 5 poginulih i 33 ranjena borca. Pored toga, jedan se broj boraca bio odvojio od svojih jedinica i tek su se drugog dana priključili svojim četama.

U izvještaju Štaba 71. grenadirske divizije o ovoj borbi stoji:

- ;
- »194. grenadirski puk je 2. oktobra stigao u oštroj nastupajućoj borbi do na 1 km zapadno od raskrsnice puta kod s. Čavala. Bila je to žilava borba, a neprijatelj je koristio kamene bunkere«.
- O borbi na tim položajima drugog dana, zabilježeno je:¹
- »Na prostoru Rijeka borbe su počele u 7h, a u 8h uspostavljen je kontakt kod s. Čavala, poslije žestoke i kratke borbe, veza 901. oki. gren. puka sa borbenom grupom 194. puka uspostavljena«.⁹³

Zbog slabe povezanosti jedinica i štabova i nebudnosti na frontu, 4. bataljon 3. brigade zadržan je noću 2/3. oktobra na položajima koje nije više bilo moguće braniti, niti je bilo taktičkih razloga za to, na malom prostoru između dvije borbene njemačke grupe. To nije trebalo tim prije, što je bilo dovoljno vremena da se situacija u noći 2/3. oktobra razjasni i bataljon izvuče na vrijeme i bez gubitaka.

Desnokrilna borbena grupa 71. grenadirske divizije, ojačana tenkovskim bataljonom, nastupala je od Podgrada, preko Rupe i Matulja, ka Rijeci, a 132. puk vršio je pretres obuhvaćenog prostora. U 10 sati 3. oktobra izbila je pred Matulje, a u 11 sati spojila se sa jednom bataljonskom borbenom grupom koja joj je krenula u susret iz Rijeke. Obe grupe su zajedničkim snagama krenule prema Kastvu, sjeverno od Rijeke. Snažan otpor pružio je Sušačko-kastavski partizanski odred. Opisujući dejstva ove borbene grupe Štab 71. grenadirske divizije navodi: »132. gren. puk nastupao je u popodnevnom satima sa 1. tenkovskim bataljonom prema Kastvu. Borba istočno Matulje - Jurići u toku. Odbrana tvrdoglava«.⁹⁶

O »tvrdoglavosti« odbrane nekih naših jedinica u toku borbi govore i gubici koje su njemačke jedinice pretrpjele. Prema njihovim

¹¹¹ M. Lučić, n. dj. str. 142.

⁹⁶ M. Lučić, n. dj. str. 143.

izvještajima od 2. do 5. oktobra 1943, imali su 20 poginulih i 70 ranjenih.⁹⁷

Izvještavajući GŠ NOV i PO Hrvatske o napadu na Sušanj, Karlobag i borbama u Hrvatskom primorju i Istri, zamjenik komandanta 13. divizije Mićun Šakić, 5. oktobra navodi slijedeće:

»Na sektoru Sušak 3. o. mj. jedinice III brigade vodile su borbu s kolonom iz Sušaka, ali su se morale povući pošto je neprijateljska kolona od 500 vojnika i 16 tenkova iza leđa preko Platka došla u Kamenjak. III brigada zauzela je položaje od Plosne do Martinšćice ispred sela Kukuljanova i Točila. Presjekli su ceste iz kamenjaka i Jelenja za Krasicu. Čitavi dan vođene su žestoke borbe u kojima smo imali 33 ranjena i 4 mrtva, dok su neprijateljski gubici nepoznati, ali svakako mnogo veći od naših.

U samom povlačenju neki su borci raspršili se, ali su ponovo prikupljeni.

Jačina neprijateljske kolone u tom sektoru jeste oko 2.000 njemačkih vojnika i oko 30 tenkova razne tonaže, nešto konjice, dvije baterije topova i jedna baterija minobacača...«⁹⁸

U citiranom izvještaju navodi se da prema izvještaju političkog komesara 13. divizije Artura Turkulina koji se zatekao u povratku sa obilaska jedinica Operativnog štaba za Istru 2. oktobra 1943, kod Matulja kada su vođene borbe sa desnokrillnom borbenom grupom 71. grenadirske divizije, između ostalog stoji:

»Neprijatelj drži liniju Cittanova (Novigrad - *primjedba autora*) - (zap. obala Istre) - Grizinjan (Grižjan - *primj. autora*) - Portole (Oprtalj - *primj. autora*) - Pinguente (Buzet) - Vodice - autostrada. Autostrada čvrsto drži, tako da ni kuriri ne mogu preći. Na sektoru Matulje - Abazzia (Opatija - *primj. autora*)
* napadao je vrlo žestoko do kasno sinoć, ali je odbijen... Neprijatelj drži Klanu, a sa Slovenicima nemaju veze. U slučaju ako neprijatelj krene u napad na Primorje istarske jedinice će napasti neprijatelja na prostoru autostrada Klana - Kastav«.⁹⁹

Očito je da komesar divizije nije bio upoznat sa najnovijim stanjem u Istri, koje se bitno izmijenilo, vjerovatno za vrijeme njegovog puta. Ni jedan ni drugi izvještaj od 5. oktobra 1943,¹ upućen GŠ NOV i PO Hrvatske, ne pružaju vjernu sliku razvoja situacije na sušačkom sektoru, borbe i stanja kakvo je bilo 3. i 4. oktobra.

Na osnovu rečenog, mogu se izvesti zaključci:

a) Štab 3. primorsko-goranske brigade, imajući raspoređene jedinice na frontu od Kostrene preko Kukuljanove i Plosna do Vrane, nije bio upoznat sa mjerama koje je neprijatelj preduzimao ispred fronta njegovih jedinica. Iako je znao za prodor njemačkih jedinica na Grobničko polje ali ne i pravac odakle su izbile na taj prostor njegov

⁹⁷ Zbornik, tom, 5, knj. 20, str. 128.

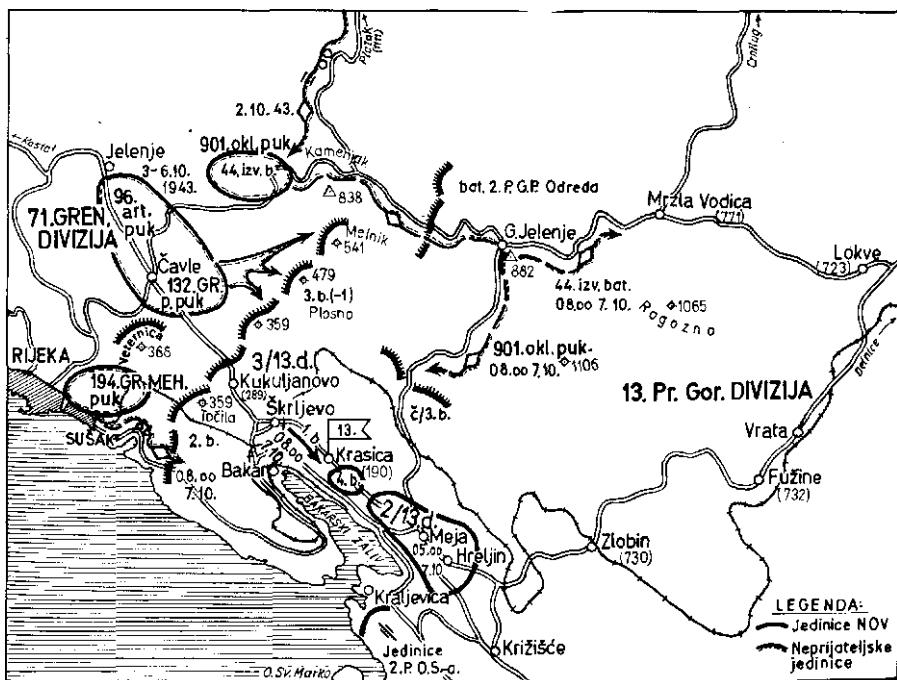
⁹⁸ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 128.

⁹⁹ Zbornik, tom 5, knj. 30, str. 129-130.

¹⁰⁰ Drugi izvještaj je 5. oktobra 1943. primljen u GS NOV i PO Hrvatske. Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 125.

sastav i jačinu, iz toga nije izvukao odgovarajući zaključak. Zbog slabe izviđačke aktivnosti jedinica na frontu, Štab nije otkrio da su se 901. oklopni grenadirski puk i 44. izviđački bataljon, 5. i 6. oktobra rasporedili duž komunikacije od Grobnika do Kamenjaka. Ovakvim rasporedom 901. oklopnog puka i 44. izviđačkog bataljona, bio je ne samo direktno ugrožen desni bok brigade, već kompromitovan njen cjelokupni borbeni poredak, na uskom prostoru uz more, isturen prema Sušaku.

b) Činjenica je da su se članovi Štaba 13. divizije našli na okupu 5. oktobra 1943. u Novom, po povratku komandanta i političkog komesara iz Like i Istre. Da su tada procijenili situaciju na osnovu i onih šturih podataka iznijetih u izvještaju zamjenika komandanta i komesara GS NOV i POH, a posebno da su uzeli u obzir velike borbe kod Matulja, o kojima piše komesar divizije, i prodor 901. oklopnog puka preko Gumnaca, Platka i Kamenjaka, o čemu izvještava zamjenik, došli bi do zaključka da su iz pravca Istre i Slovenačkog primorja, pred sam sušački front, pristigle jake njemačke jedinice i da će one vjerovatno ubrzo preduzeti napad na Hrvatsko primorje. Još je bilo vremena, dva dana, da se, neposredno i argumentovano, objasni situacija u GŠ NOV i PO Hrvatske i izmjeni odluka o grupisanju jedinica na sušačkom sektoru, ako je to isključivo zavisilo od Glavnog štaba NOV i POH. Prema tome, trebalo je izmijeniti odluku o upućivanju 2. brigade da smjeni 3. brigadu i obije izvući na planinsko zaleđe.

Obostrana situacija na sušačkom sektoru 6: i 7. oktobra 1943. godine

Činjenica da su se njemačke snage na sušačkom sektoru pojavile iz pravca zapada, a ne Ogulina, kako se to stalno, sve do 5. oktobra isticalo u procjenama GS NOV i PO Hrvatske, bili su ubjedljivi razlozi za hitno preduzimanje naprijed navedenih mjera.

Njemačka ofanziva na Hrvatsko primorje i Gorski kotar

U cilju uništenja partizanskih jedinica, ovladavanja obalskim pojasom i ostalim dijelom ranije od Talijana okupirane teritorije i gušenja opštenarodnog ustanka, Nijemci su 7. oktobra 1943. započeli prodor na ovo područje angažujući 71. pješadijsku grenadirsku diviziju.¹⁰¹

Očekujući najavljenju smjenu od strane 2. brigade u toku 7. oktobra, Štab 3. brigade preduzeo je određene pripreme. Tako je noću 6/7. oktobra izvukao sa fronta Gradina - Kukuljanovo svoj 1. bataljon, a taj pravac kontrolisali su slabiji djelovi 3. bataljona. Tako je brigada pri napadu njemačkih jedinica 7. oktobra u jutarnjim satima zatečena u slijedećem rasporedu: na desnom krilu od Plosna preko Gradine (k. 359), prema Kukuljanovu, nalazio se, razvučen na dosta širokom frontu, 3. bataljon. Jedna njegova četa bila je ranije upućena u rejon Ostrovice, sa zadatkom da prekopa cestu Gornje Jelenje - Hreljin i posjedne položaje radi odbrane prelaza preko prekopa. Na lijevom krilu, na liniji Točila (k. 359) - k. 219 zapadni dio Kostrene, zatvarajući komunikaciju uz more i preko Drage, nalazilo se 2. bataljon. Prvi bataljon, izvučen sa položaja u toku noći, nalazio se na prostoru između Škrljeva i Krasice, gdje je jedinici podijeljen topli obrok. Četvrti bataljon, izvučen iz borbe u toku 3. oktobra, kada je pretrpio znatne gubitke, nalazio se kao rezerva u Bakarcu. Štab brigade-Bio je u Meji, prateća četa u Škrljevu, a prištapske jedinice u Praputnjaku.¹⁰²

Na desnom krilu brigade nalazio se jedan bataljon 2. primorsko-goranskog odreda, zatvarajući osnovni komunikacijski i operativni pravac Rijeka - Delnice.

Na lijevom krilu, uz more, nalazila se jedna četa pomorske pješadije iz sastava Komande mornarice za Hrvatsko primorje i Istru, sa jednim topom na rtu Oštro radi kontrole ulaza u Bakarski zaliv.

Sušačko-kastavski odred i 1. bataljon iz sastava 1. brigade, nalazili su se na području šumskih predjela Obruč - Platak i sa njima jedinice na sušačkom frontu nisu imale vezu.¹⁰³

Kao što se vidi, jedinice su bile raspoređene frontalno, isturene, na uskom pojasu uz more prema Sušaku, na otkrivenom zemljištu, a težište odbrane je bilo na lijevom krilu. Na glavnom komunikacijsko-operativnom pravcu Rijeka - Delnice preko Gornjeg Jelenja, na zemljištu koje dominira nad prostorom rasporeda 3. brigade, nalazio se jedan bataljon 2. odreda.

Prva i 2. brigada sa komandantom 13. divizije, bile su po naređenju GŠ NOV i PO Hrvatske angažovane u borbama za oslobođenje

¹⁰¹ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 216.

¹⁰² Prema sjećanju starješina, učesnika borbe

¹⁰³ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 128-129.

Karlobaga. Noću 6/7. oktobra 2. brigada je prebačena na sektor Krasica - Hreljin, gdje je stigla u 5 sati ujutro, sa zadatkom da u toku dana smjeni na položajima 3. brigadu,¹⁰ a potom da livkidira neprijateljske jedinice na Kamenjaku i zaposjedne te položaje.

Štab divizije bio je smješten u Novom, gdje su se u toku 5. oktobra prikupili njegovi članovi koji su se nalazili sa jedinicama, razvučenim na velikom prostoru.

Poslije prodora njemačkih jedinica od Ilirske Bistrice prema Rijeci i na Grobničko polje, kada su već bila u završnoj fazi ofanzivna dejstva 44. grenadirske divizije na području Istre, a novopridošla 162. turkmen-ska divizija preuzela obezbeđivanje komunikacija u pozadini jedinica 2. SS oklopnog korpusa na Slovenačkom primorju, znatno ojačana 71. grenadirska divizija bila je spremna za ofanzivu na Hrvatsko primorje i Gorski kotar. U skladu sa planom operacije, zaposjela je polazne položaje za napad:

- 901. oklopni školski puk, sa 44. izviđačkim bataljonom, u zahvatu komunikacije Grobničko polje - Kamenjak. Kao udarna i manevarska snaga divizije, kao i u prethodnim napadima (na Slovenačko primorje i na pravcu Gumance - Platak - Kamenjak) puk je imao glavnu ulogu u ovoj ofanzivi da brzim prodorom preko Gornjeg Jelenja na jug preko Hreljina, izbije na Križište.

- 194. mehanizovani grenadirski puk, koji se nalazio na desnom krilu borbenog poretka divizije, dobio je zadatak da brzim prodorom duž komunikacije uz morsku obalu izbije u Kraljevicu i, spajanjem sa 901. oklopnim grenadirskim pukom, zatvori obruč sa zapadne strane, onemogućiti izvlačenje opkoljenih jedinica ka planinskom zaleđu i preko kanala na Krk i učestvuje u njihovom uništavanju.

- 132. grenadirski pješadijski puk sa 94. artiljerijskim pukom (bez jednog divizionara) na pravcu Čavli - Kukuljanovo, nalazio se u centru borbenog poretka divizije i imao je zadatak da, po prodoru krilnih pukova, krene u napad radi pretresanja opkoljenog prostora, te u sadejstvu sa ovima, uništi grupe koje bi na tom prostoru pružale otpor.

Jedinice pod komandom Štaba 71. grenadirske divizije raspolagale su u ovoj operaciji sa oko 11 do 12.000 ljudi, velikim brojem artiljerijskih oruđa, oko 210 oklopnih transportera, 46 tenkova i samohodne artiljerije, kao i većim brojem artiljerije i minobacača za neposrednu podršku jedinica. Borbeni poredak divizije sastojao se od tri borbene taktičke grupe jačine puka, sve tri angažovane u prvoj etapi operacije.¹⁰⁵

Njemačke jedinice prešle su u napad 7. oktobra 1943. godine u ranim jutarnjim satima. Devetsto prvi oklopni grenadirski puk potpuno je iznenadio jedinice 2. primorsko-goranskog odreda na pravcu Kamenjak - Gornje Jelenje, koje nisu pružile bilo kakav otpor, niti obavjestile o radu Štab 3. primorsko-goranske brigade, sa kojim su imale telefonsku vezu. Ovaj je puk, izbivši na Gornje Jelenje, okrenuo cestom na jug u pravcu Hreljina, i kod Koritnjaka naišao na otpor čete 3. bataljo-

¹⁰⁴ Zbornik, tom.5, knj. 21, str. 56.

¹⁰⁵ Lučić, n. dj. str. 159.

na 3. brigade. Tek tada, kada je prodro u pozadinu rasporeda 3. brigade, otkriveno je njegovo prisustvo na tom pravcu.

U to vrijeme, oko 5 sati, jedinice 2. brigade, pristigle su, po naređenju komandanta divizije Veljka Kovačevića, dobijenom 6. oktobra oko 14,00 sati,¹⁰⁶ iz pravca Novog radi smjene 3. brigade na frontu i još su se nalazile u fazi razmještaja na sektoru Krasica - Hreljin, radi odmora prije odlaska na položaje. Oko 8,30 sati oglasili su se mitzraljezi iz pravca Koritnjaka. Iznenađen vatrom iz neočekivanog pravca, komandant brigade Viktor Bubanj je pokušao telefonom da razjasni situaciju sa Štabom 3. brigade, koji se nalazio u Meji. Međutim, ni Štabu 3. brigade nije bilo jasno otkuda se neprijatelj pojavio u tom rejonu i koje je jačine. Prema izjavi Viktora Bubnja,¹⁰ Štab 3. brigade obavjestio ga je da se u tom rejonu nalazi jedna njihova četa i da je cesta prekopana. Njemu su preporučili da za svaki slučaj pošalje jedan svoj bataljon u tom pravcu.

Dok su jedinice 2. brigade alarmirane i primile zadatke u kom pravcu da krenu i koje položaje da posiednu, naišla je, oko 9,30 sati, tenkowska kolona iz pravca Koritnjaka za Hreljin i na cesti zatekla bateriju divizijske artiljerije 105 mm i brigadnu komoru. Spasila se jedna haubica sa posadom koja je uspjela da se okrene i izbjegne vatru njemačkih oklopnih transportera i tenkova.¹⁰⁹ Čim je kolona otvorila vatru na haubičku bateriju, naređeno je svim jedinicama brigade da se povlače prema Plasama i Križišću, ali je bilo kasno. Štab 2. brigade, sa 4. bataljonom i glavninom 3. bataljona, uspio je na vrijeme da se izvuče iznad željezničke pruge kod stanice Meja, izbjegne opkoljavanje i teže gubitke. Prvi i 2. bataljon 2. brigade prebacili su se prema Bakarcu. Te jedinice koje su se prebacile prema Bakarcu, pomiješale su se sa jedinicama 3. brigade i zajedno sa njima, ubrzo dospjele u vrlo težak položaj.¹¹⁰ U izvještaju Štaba 13. divizije od 9. oktobra Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske stoji: »U Bribiru se nalazi III Brigada čije brojno stanje jeste sada oko 500 ljudi. Od tih pet stotina izvjestan broj jeste iz II brigade. Ostali iz III brigade su se rasuli.¹¹¹

A u izvještaju Štaba 2. brigade od 25. oktobra Štabu 13. divizije piše »da su se, po grupama probijale u toku dana i noći, dok su se pojedine grupe predavate ili bile ubijene od Nijemaca«¹¹²

U toku slijedećeg dana ostale jedinice 2. i 3. brigade vršile su prikupljanje na sektoru Ledenice - Bribir.¹¹³

Izbijanjem 901. oklopnog grenadirskog puka u Križišće presječena je odstupnica opkoljenim jedinicama obe brigade prema planinskom

¹⁰⁶ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 580. U izvještaju Štaba 2. brigade stoji da su dobili i obavještenje da je situacija normalna.

¹⁰⁸ Vladimir Matetić Dušan, *14. primorsko-goranska brigada*, VIZ Beograd 1973, str. 113.

Isto, str. 581.

¹⁰⁹ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 57.

¹¹⁰ Isto, knj. 20, str. 581.

¹¹¹ Isto, str. 216.

¹¹² Isto, str. 581.

¹¹³ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 59.

zaleđu. Njemačke jedinice uspjele su da potpuno iznenade jedinice na frontu, da ih za kratko vrijeme razbiju i opkole na prostoru zapadno od komunikacije, kojom se 901. oklopni grenadirski puk probio u pozadinu njihovog rasporeda. O stepenu iznenađenja govori činjenica da su oba štaba brigade među prvima direktno napadnuta i na taj način onemogućena da utiču na razvoj događaja u vrijeme najkritičnije za njihove jedinice, a to se posebno odnosi na Štab 3. brigade.¹¹⁴

Prema izjavi komesara 3. brigade Miće Kosovca, date autoru, bili su u Meji iznenađeni i to tenkom koji je otvorio vatru na kuću u kojoj je bio smješten Štab. Zahvaljujući okolnom kamenjaru, kućama i šikari, uspjeli su da se izvuku, ali je arhiva brigade pala njemačkim jedinicama u ruke, a on sam bio je ranjen u ruku.

Kada je 901. oklopno-grenadirski puk izbio na Gornje Jelenje, u napad je krenuo i 194. grenadirski puk i, bez jačeg otpora sa fronta, stigao komunikacijom uz more, do Bakarca. Ostao je nezaposjednut samo uski koridor između ceste južno od Križišća, čime su se jedinice obje brigade našle u okruženju.

Sa 194. u napad je krenuo i 132. grenadirski puk. Dejstvujući kao grupa za pretresanje opkoljenog prostora, preko dosta teškog zemljišta, puk je u pokretu u više manjih kolona nailazio na nekim mjestima na vrlo žilav otpor jedinica 3. bataljona 3. brigade. Vodeći borbu, nepovezan sa drugim jedinicama i bez veza sa Štabom brigade, bataljon nije ni znao u kakvu je tešku situaciju dospio. Da se na vrijeme odvojio od neprijatelja imao bi uslova da se izdvoji na manje grupe izvuče iz okružnog prostora, preko ceste Gornje Jelenje - Koritnjak, u pravcu Tuhobića.

U najtežem položaju našle su se one jedinice obe brigade, koje su bile odsječene na malom prostoru uz obalu. Veći broj boraca i starješina iz ove grupe uspio je da se, pomoću raznih plutajućih predmeta ili čak plivajući, prebaci preko kanala na Krk. Kako neprijatelj nije potpuno zatvorio i kontrolisao spoj između 901. oklopno-grenadirskog i 194. grenadirskog puka, prostor između Križišća i mora, uspjelo je jednom dijelu boraca da se, u manjim grupama, kroz taj uzani koridor izvuče iz okruženja.

U tako teškoj situaciji u koju su dospjele jedinice 2. i 3. brigade, sa mladim i neiskusnim boračkim sastavom, bila je donekle olakšavajuća okolnost samo zemljište: - neprohodno, van komunikacija potrebnih za tenkove i oklopna vozila, pokriveno vrtačama, suvim naslagama kamenja i, mjestimično, niskim rastinjem. Ovakvo zemljište je, ipak pružalo mogućnost da se odvažniji i snalažljiviji sklanjaju i postepeno, u sumrak, izvlače u pravcu planinskog zaleđa. Drugo, borački sastav sa toga područja poznao je osobine takvog zemljišta, a bilo je dosta onih kojima je bio poznat i taj teren. Niže starješine iz vodova i četa, kojih je bilo među svim grupama, takođe su mnogo pomogle nekim mlađim borcima da se izvuku iz okruženja.

Pošto su u toku 7. oktobra razbile 2. i 3. brigadu nanijevši im velike ljudske materijalne gubitke, jedinice 71. grenadirske divizije

¹¹⁴ M. Lučić, n. dj. str. 164-165.

nastavile su da u toku 8. i 9. oktobra pretresaju prostor do Gornjeg Jelenja i Zlobina i da se spajanjem 901. oklopnog grenadirskog puka i 44. izviđačkog bataljona probiju od Gornjeg Jelenja i Mrzle Vodice u Lokve. Pretreseno je i područje Rogoznog i Tuhobića. Kako se kasnije doznalo, Štab 71. grenadirske divizije raspolagao je nekim obavještenjima da se na tom prostoru, poznatom kao partizanska baza od 1941. godine, nalazi razmještena jedna novoformirana brigada NOVJ. Međutim, njemačke jedinice su udarile na prazno, jer na tom prostoru nije bilo nikakve brigade.

U operativnom izvještaju br. 13, za vrijeme od 7. do 29. oktobra 1943. godine, upućenom GS NOV i PO Hrvatske, Štab 13. divizije, opisujući najkritičniji period od 7. oktobra, navodi slijedeće:

»Neprijatelj je u toku prošlog dana i za vrijeme noći izvršio koncentraciju motorizacije na Kamenjaku, odakle je krenuo u 3 sata prema Gornjem Jelenju i odbacio II odred sa njegovih položaja prema Mrzloj Vodici. Čim je Odred bio odbačen, neprijatelj je krenuo cestom preko Ostrovice - Koritnjaka prema Hreljinu i Krasici. Uslijed slabe organizacije veze neprijatelj je uspio da iznenadi II i III brigadu i da ih razbije.

... II brigada: u 5. sati stigla je na sektor Krasica - Hreljin i raspoređena za odmor. Istog dana imala je zadatak da smijeni III brigadu na položaju. U 8,30 sati čula se je borba kod Ostrovice i odmah je naređeno jednom bataljonu te brigade da zaposjedne položaje prema Ostrovici iznad Meje kod prokopa ceste... Neprijatelj je zapucao na haubičku bateriju, naređeno je svim jedinicama da se povlače prema Plasama i Križišću, ali je sve bilo kasno... «¹¹⁵

Treću brigadu neprijatelj je napao s leđa i razbio je. Nastala je panika, spašavao se kako je ko znao, bez ikakve organizacije i komandovanja.

Tokom 7. i 8. oktobra 2. brigada zapriječila je cestu Zlobin - Fužine, postavivši zasjedu jačine jednog bataljona i vršila prikupljanje boraca, a 9. i 10. oktobra, po naređenju štaba 13. divizije, obje brigade vršile su prikupljanje na sektoru Ledenice - Bribir.

Kako je citirani izvještaj pisan 29. novembra, znači još pod snažnim utiskom gubitaka u borbi 7. oktobra na sušačkom sektoru, navedeni su neki podaci koji vjerovatno potiču od potčinjenih štabova i koji ne odgovaraju stvarnom razvoju situacije. Tako, navod da je neprijatelj »krenuo u 3 sata prema Gornjem Jelenjku«, nije prihvatljiv. Naime, radi se o oklopnj jedinici koja bi se teško uputila u noćni napad, a nije za to bilo ni razloga.

Spajanjem 901. oklopnog grenadirskog puka i 44. izviđačkog bataljona kod Lokava i nakon izvršenog pretresa područja Tuhobić - Rogozno, završene su borbe na sušačkom sektoru. Dijelovi 71. grenadirske divizije produžili su prodor prema Ogulinu, na uporno traženje komandanta 3. SS oklopnog korpusa čije su jedinice bile izložene jakim udarima 7. banijske i 8. kordunaške divizije i 13. proleterske brigade

¹¹⁵ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 56-57.

»Rade Končar«, na prostoru od Ozlja do Ogulina. Kako je pravac preko Delnica bio otvoren i nisu ga branile naše jedinice, 901. oklopni grenadirski puk je u toku 11. oktobra izbio u Ogulin i spojio se sa 14. SS policijskim pukom i 33. ustaškom bojnom. Ovim prodorom iznenađene su vojno-teritorijalne komande, NOO i partijska rukovodstva na tom pravcu, koji su i pretrpjeli gubitke u ljudstvu i materijalu. O toj situaciji izvještava GŠ NOV i PO Hrvatske Ilija Pavlović, šef Odsjeka GŠ NOV i POH za vojno-teritorijalne komande, koji se zatekao na tom prostoru:

»Prilikom prodora neprijatelja na slobodnu teritoriju narod nas je pitao što da radi. Mi smo mu dali direktivu da ostane kod kuće, tj. žene, djeca i stariji ljudi, a sposobni za oružje da se povuku u šumu sa komandama mjesta i stražama dok se Drežnički narod sklanja u šumu.

Raspoloženje naroda prema NOB dobro.

Komanda mjesta Mrkopalj nije evakuisala 1,5 vagon konzervi, 2.000 kg sapuna, 2-3 vagona stočne hrane, šećera, 1.000 litara rakije i vina. Razlog je što su se svi bili angažovali na prekopavanju ceste.

U Vrbovskom nije izvršena evakuacija šibica.

U Delnicama Nijemci zarobili nekoliko kola, koja su prevozila hranu i municiju«.¹

Treća primorsko-goranska brigada se u to vrijeme prikupljala na području Bribira, gdje su stalno pristizali u grupama i pojedinačno borci i starješine brigade, rasuti poslije borbi na frontu kod Sušaka. Do 9. oktobra prikupilo se oko 500 boraca i starješina, jedan dio i iz 2. brigade.⁷

Franjo Poštić, delegat voda u 1. bataljonu 3. brigade, inače rodom iz Škrljeva, dobar poznavalac terena i učesnik događaja na sušačkom frontu od 7. oktobra, opisujući situaciju navodi da su borci i niže starješine, prije njemačkog napada, bili opterećeni neizvjesnošću i nepoznavanjem neprijatelja ispred fronta jedinica brigade. Takvo raspoloženje posebno je došlo do izražaja u vremenu od 2. do 6. oktobra kada se čuo pokret motorizacije u rejonu Kamenjaka. Kada su 7. ujutro zastali i dijelili jelo, između Škrljeva i Krasnice, neprijatelj ih je napao preciznom artiljerijskom vatrom. Poštić navodi da je bataljon bio potpuno razbijen, a borci i niže starješine prebacivali su se grupama, kako je ko znao i umio, iz opkoljenog prostora prema planinskom zaleđu.¹¹⁸

Poslije zadržavanja na prostoru Bribir - Ledenice, 3. primorsko-goranska brigada dobila je, 11. oktobra, naređenje Štaba divizije da se prebaci preko Mošuna za Drežnicu i da se i dalje prikuplja i sređuje jedinice. Štab divizije računao je sa Drežnicom kao slobodnim područjem koje nije direktno bilo ugroženo i zato je pogodno u toj situaciji

¹¹⁶ Arhiv VII, k. 109B, f. 8, dok. 22 i k. 127, f. 1, dok. 4.

¹¹⁷ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 216.

¹¹⁸ Autorizovana izjava u posjedu autora

za sređivanje brigade. Brigada se zadržala u Drežnici 3 dana, da bi već 15. oktobra, zbog nadiranja njemačkih jedinica od Ogulina bila ponovo vraćena u Primorje, preko Mošuna za Lukovo.

Tada je na otok Krk upućen obavještajni oficir brigade Marko Drinković kako bi prikupio one koji su tu izbjegli i doveo ih u brigadu. Prema iskazima nekih preživjelih iz ove grupe, u brigadu se, dok se nalazila na Lukovu, vratilo oko 100 boraca.

Koliko je gubitaka pretrpjela 3. brigada, 7. oktobra na sušačkom frontu, teško je tačno utvrditi. U situaciji kada su jedinice bile razbijene i opkoljene, a komandovanje potpuno narušeno, borci su bili prepušteni sami sebi. Jedan, znatan broj, našao je načina da se probije do svog mjesta. Kako se radi o području gdje je narod bio masovno opredjeljen za NOB, kada je ofanziva prošla i ponovo organizovan rad na terenu, velika većina ovih boraca priključila se jedinicama NOVJ na tom terenu.

Na dan formiranja brigada je u svom sastavu imala 1.500 boraca i starješina. U borbama na sušačkom frontu, zaključno sa 7. oktobrom, imala je 16 poginulih i 110 ranjenih boraca. Prema tome, 7. oktobra, prije napada njemačkih jedinica, imala je oko 1.380 boraca i starješina. Osam dana poslije događaja na sušačkom frontu, o III brigadi se u izvještaju Štaba divizije navodi da ima 4 bataljona i 700 boraca i starješina, t.j. oko 50% od brojnog stanja koliko je imala pred ofanzivu.

Prema do sada prikupljenim podacima, utvrđeno je da su od ukupnog broja poginulih 7. oktobra na sušačkom frontu, 36 bili pripadnici 3. brigade. Ako se tome doda još toliko neregistrovanih, a za pretpostaviti je da ih nije bilo više, brigada je 7. oktobra mogla imati oko 60-70 poginulih.¹¹⁹

Podaci o oružju su približno tačni, što je potvrđeno u izvještaju Štaba 13. divizije od 9. oktobra, u kome se navodi da su 2. i 3. brigada izgubile sve svoje teško naoružanje i komoru. Podatak o broju zarobljenih, među kojima je bilo i dosta civila, može biti tačan. Međutim, broj poginulih od 470 je preuveličan. Prema izvještaju Kotarskog komiteta KPH u Kraljevici od 16. oktobra, u Hreljinu su poginula 82 čoveka, a u Krasici 16, od čega su desetoricu streljali na licu mjesta jer su u njihovim kućama pronašli neku vojnu opremu; u Bakru su streljana 2 čoveka.

Kada su u pitanju gubici partizana prikazani u izvještajima njemačkih štabova, potrebno je ukazati da su Nijemci u poginule i zarobljene računali i partizane i civile. To se može vidjeti i u ovom slučaju. Prikazano je 1.051 poginulih i zarobljenih, a samo 196 pušaka. Očito je da je broj preuveličan, a da je među poginulim bilo dosta civila raznog uzrasta. Uostalom, ponekad je i bilo teško odrediti ko je borac a ko civil, a njemačko komandovanje tu nije pravilo nikakvu razliku.

¹¹⁹ Analizirajući gubitke 2. i 3. brigade na dan 7. oktobra na sušačkom frontu, Milan Lučić u Knjizi *NOR u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943*, strana 167. i 168. zaključuje daje moglo biti i oko 150 poginulih, i to objašnjava: Prema vanrednom izvještaju 71. grenadirske divizije od 8. oktobra 1943. u toku 7. oktobra poginulo je jugoistočno od Rijeke 470 partizana, zarobljeno 582, zaplenjeno 5 pt topa, 3 minobacača, 17 mitraljeza, 5 kamiona, 6 zaprežnih kola sa municijom, 3 topa 105 mm i 196 pušaka

U svakom slučaju, bili su to izuzetno veliki gubici jedinica 13. divizije i naroda u toku samo jednog dana, a da neprijatelj, pri tome, nije pretrpio neke veće gubitke. Sve je to imalo odraza na moralno-političko stanje i borbenu sposobnost jedinica 13. primorsko-goranske divizije.

Poslije izbijanja 901. oklopnog grenadirskog puka u Ogulin, 11. oktobra, njemačke jedinice nisu u naredna tri dana ispoljavale neku veću aktivnost na teritoriji na kojoj su se zatekle. Ograničili su se na određena pomjeranja duž komunikacije Delnice - Vrbovsko - Ogulin. Kako se kasnije razjasnilo, 2. SS oklopni korpus izvršio je pregrupisanja svojih snaga pred ofanzivu na području Slovenije, poznatu pod šifrom »Volkenbruch« (Wolkenbruch).¹²⁰ Tako je Štab 44. grenadirske divizije, angažovane do tada u ofanzivi na Istru, premješten iz Opatije u Vrbovsko. Ovaj štab je u toku 12. oktobra preuzeo komandu nad jedinicama koje su se do tada, u ofanzivi na Hrvatsko primorje i Gorski kotar, nalazile pod komandom 71. grenadirske divizije, i to nad 901. oklopno-grenadirskim pukom; 132. grenadirskim pješadijskim pukom; djelovima 94. artiljerijskog puka; izviđačkim bataljonom i 14. policijskim pukom 3. SS korpusa u Ogulinu.

Za izvođenje ofanzive na Sloveniju trebalo je da stignu i neke nove jedinice, koje su kasnile u prebacivanju do mjesta upotrebe, zbog čega je ofanziva odgođena za 21. oktobar. Komandant 2. SS oklopnog korpusa iskoristio je to vrijeme i povoljan operativni raspored jedinica pod komandom Štaba 44. grenadirske divizije, da sa komunikacije Mrkopalj - Delnice - Vrbovsko - Ogulin, kao polazne osnove, izvrši prodor sa raznih strana na centar slobodne teritorije u Gorskom kotaru, na Drežnicu i Jasenak. Štab 2. SS oklopnog korpusa vjerovatno je procjenio da se na tom prostoru nalaze razmještene i skrivene znatne rezerve oružja i ratnog materijala, evakuisanog iz primorskih gradova i Delnica poslije kapitulacije Italije. Pored toga, prateći razvoj situacije u ofanzivi od 7. do 11. oktobra, mogao je zaključiti da su se na taj prostor povukle jedinice NOVJ od Sušaka i Ogulina, te bi im prodor prema Drežnici mogao nanijeti veće gubitke i onesposobiti ih da sa tog pravca djeluju u pozadinu njegovih jedinica prilikom njihovog angažovanja u ofanzivi na Sloveniju.

Raspored jedinica divizije bio je 14. oktobra, pred ofanzivu na Drežnicu, slijedeći:

- 3. brigada, još nedovoljno oporavljena od poraza na sušačkom frontu, nalazila se već dva dana (od 12. oktobra) u Drežnici;
- 4. brigada, povučena sa ogulinskog sektora, raspoređena je na širi prostor Smolnika, sa zadatkom da zatvara pravce od Ogulina i Gomirja prema Jasenku;
- 1. brigada sa dva bataljona u Lukovu, a sa druga dva i jednim bataljonom iz odreda, zatvarala je pravac od Mrkoplja prema Jasenku.

¹²⁰ Iz Gorice, Tržiča i Trsta, ojačani njemački 2. SS oklopni korpus otpočeo je prvu fazu ove operacije kojom je, zahvatajući područje Krasa i Vipavske doline, trebalo uništiti jedinice Primorske operativne zone NOV i PO Slovenije. Zbornik, tom 12, knj. 3, str. 615.

Na tom pravcu nalazile su se znatne materijalne rezerve evakuisane iz Primorja i Delnica;

- 2. brigada u Kamenici, gdje je stigla u 22 sata 12. oktobra, radi sređivanja. Prodorom 901. oklopnog grenadirskog puka preko Kapele i Jezerana, brigada se povukla prema Vukelićima, gdje je preuzela zaštitu bolnice;

- 2. primorsko-goranski odred nalazio se na zapadnom dijelu Gorskog kotara, sjeverno od željezničke pruge;

- Prvi primorsko-goranski odred, sa jednim bataljonom, prema Mrkoplju, a sa drugim jedinicama, prema Ogulinu;

- Stab 13. divizije nalazio se na Brezama;

- na pravcu preko Josipdola i Modruša za Kapelu, nalazila se 2. brigada 8. kordunaške divizije.

Njemačke snage pod komandom Štaba 44. grenadirske divizije krenule su u zoru 15. oktobra na četiri odvojena pravca, koncentrično prema prostoru Drežnica - Jasenak, i to: jedna kolona blindiranih automobila i tenkova iz Ogulina preko Bjelskog, druga iz Mrkoplja u pravcu Jasenka, treća od Ravne Gore u pravcu Jasenka i četvrta iz Josipdola preko Modruša i Jezerana za Drežnicu.¹²¹

Na pravcu od Ogulina preko Josipdola i Modruša u napad je krenuo 901. oklopni grenadirski puk. Desna pobočnica jačine oko 30 tenkova i blindiranih kamiona kretala se pravcem Ogulin - Zagorje - Modruš. Glavnina je brojila oko 100 blindiranih automobila i tenkova pravcem Oštarije - Josipdol - Modruš i lijeva pobočnica je bila jačine 18 blindiranih automobila.¹²² Ona je, kao manevarska udarna grupa, iznenadila jedinice 2. brigade 8. kordunaške divizije na prostoru Josipdol - Modruš, i nanijela im znatne gubitke.¹²³ Ne nailazeći u daljem prodiranju na otpor, niti na prepreke, kolona se spustila, oko 13 sati preko prevoja Kapele u Jezerane.

Komanda puka je u Jezeranima, od nekih ustaških doušnika, dobila obavještenje da je u Stajnici, selu na oko 4 km istočno od Jezerana, smještena partizanska bolnica sa većim brojem ranjenika. Komanda puka je odmah izdvojila jednu manju borbenu grupu sa zadatkom da likvidira bolnicu. U Stajnici grupa je u potpunosti iznenadila osoblje bolnice i masakrirala, u školi, oko 60 ranjenika i osoblja, a zatim zgradu zapalila sa svim poginulim i ranjenim.¹

Jedan od preživjelih ranjenika Ivan Linić, rođen u Svilnom kraj Rijeke, opisao je taj tragični događaj od 15. oktobra:

»Njemačke jedinice iznenada su prodrle sa tenkovima do zgrade bolnice koju su zapalile, sve one koje su uhvatili, bilo ranjenike ili osoblje saniteta, streljali su, a zatim bacili u goreću zgradu. Tu je stradalo mnogo divnih drugova, većinom mladih ljudi, željnih života. Među njima i medicinska sestra iz bolnice Štara Sušica, Ilonka Golik.

¹²¹ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 352.

¹²² Isto, knj. 21, dok. 13.

¹²³ U izvještaju štaba 2. brigade navodi se podatak od 10 poginulih, jedan je naknadno umro, i 19 ranjenih. Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 353.

¹²⁴ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 414.

Tada smo se dvojica drugova i ja nalazili u selu pokraj bolnice, i to je bila naša sreća. Bili smo zapanjeni stravičnom smrću naših drugova.

S obzirom da smo bili ranjenici, noću smo se kretali, a danju skrivali. Nakon 4-5 dana lutanja uspjeli smo, po uputama nekih seljaka, stići do Bukovlja iznad Brinja. Prije se tu nalazila ambulanta 13. primorsko-goranske udarne divizije. Našli smo je duboko u šumi kod Škalića, ispod dva velika šatora. Prihvatio nas je doktor, načelnik divizijske ambulante, drug Finderle«. ¹²⁵

Iz Jezerana kolona je nastavila pokret u pravcu Brinja. Kod križanja puteva, 2 km zapadno od Jezerana, iznenada je naišla na kamion sa ranjenicima i u pokretu ih pregazila tenkovima. Od dvadesetčetvorice uspjela su da se spasu samo trojica. Nastavljajući kretanje prema Drežnici i Jasenku, puk je ponovo, isto tako iznenada, kod pilane kraj sela Trbovića naišao na jedan kamion, u kojem su se nalazili kursisti i omladina. Kamion je pregažen tenkovima, a oni koji su ostali živi streljani su na licu mjesta u kanalu kraj ceste. Od 29, koliko ih se nalazilo u kamionu, preživjela su trojica teško ranjenih - Ljubo Kosanović, Rade Tomić, dok trećem, autor nije utvrdio ime. Nastavljajući pokret prema Jasenku, neprijatelj je udarom iz pozadine napao s leđa na 4. brigadu koja se, u već ionako dosta teškom položaju, povlačila u pravcu Javornice. Brigada je na prostoru Jasenka razbijena i pretrpila je velike gubitke. Neke jedinice su raspršene i izgubile su vezu sa Štabom brigade ¹²⁶ Time se pogoršalo stanje jedinica 13. primorsko-goranske divizije, jer je od četiri brigade u njenom sastavu, samo 1. sačuvala borbene kvalitete i nije do tada u ofanzivi pretrpjela veće gubitke. Koliko je nastalo stanje bilo ozbiljno i u kojoj meri je narušena borbena gotovost jedinica 13. divizije, a posebno novoformiranih 3. i 4. brigade, vidi se iz dopisa Štaba divizije upućenom GŠ NOV i PO Hrvatske, 19. oktobra:

» .Smatramo za potrebno da vam predložimo, ukoliko situacija dozvoli, da i IV i III brigadu povučemo u pozadinu za vrijeme od 10. do 15. dana, da bi im se dao osnovni minimum vojničkog i političkog znanja. Velika većina tog ljudstva nije služila vojsku, a ima ih i danas dosta koji još nisu ispalili nijednog metka iz puške«. ¹²⁷

Našavši se u vrlo delikatnoj situaciji, Štab divizije je, analizirajući situaciju nastalu 15. oktobra i u želji da sačuva jedinice od ponovnog udara jakih njemačkih snaga usmjerenih prema slobodnom području Drežnice, donio odluku da 1, 3. i 4. brigadu izvuče sa ugroženog prostora Velike Kapele i prebaci ih preko ceste Rijeka - Karlovac na prostor Crni Lug - Gerovo. Druga brigada je dobila zadatak osiguranja ranjenika. Ona se sa bolnicom povukla u šumu, zapadno od Vukelića. U izvještaju GŠ NOV i PO Hrvatske od 19. oktobra Štab divizije navodi razloge za donošenje takve odluke:

Autorizovana izjava u posjedu autora

¹²⁶ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 63.

¹²⁷ Isto, knj. 20, str. 398-399.

»U prvom momentu situacija je izgledala mnogo ozbiljnija, a osobito njihov prodor na Brinje dao nam je povjerovati, da će neprijatelj preduzeti ozbiljnije pokrete kroz šumu. U dogovoru sa pomoćnikom načelnika Glavnog štaba riješili smo da prebacimo što više snaga na prostor Delnice - Crni Lug - Brod na Kupi, i da otuda vršimo pritisak na neprijateljske komunikacije. Tako na teritoriju II odreda prebačena je I brigada osim jednog bataljona i III brigada osim jednog bataljona. Imali smo dalju namjeru prebacivanja i IV brigade, ali nju nije bilo moguće skupiti...«¹²⁹

Treća brigada, bez 3. bataljona u toku 15. oktobra izvršila je pokret iz Drežnice preko Mošuna za Lukovo, i narednog dana, preko željezničke pruge i ceste u rejonu Osoja, produžila prema Gerovu. Kako su se u međuvremenu njemačke jedinice povukle sa područja Drežnice, Štab divizije je preko kurira obavijestio brigadu o novonastaloj situaciji i naredio joj da se vrati prema Drežnici. Izmorena stalnim pokretima u toku proteklih desetak dana, 3. brigada je krenula u pravcu Jezerana i Stajnice radi odmora i sređivanja, gdje je stigla 26. oktobra.

Tako je, poslije desetodnevnih stalnih pokreta i borbi završena njemačka ofanziva na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Osvrt na njemačku oktobarsku ofanzivu

Već 17. oktobra Glavni štab NOV i PO Hrvatske šalje podređenim jedinicama uputstvo za borbu protiv neprijateljevih motorizovanih kolona. U njemu je izvršena kritička analiza borbenih dejstava jedinica koje su učestvovala u ofanzivi i ukazano na osnovne propuste u radu štabova, a posebno se ukazuje na slijedeće nedostatke;

- slabo ili nikakvo zarušavanje komunikacija, neefikasna upotreba protivtenkovskih borbenih sredstava i težeg naoružanja u cjelini;
- frontalni raspored jedinica na sušačkom sektoru, na uskom pojasu uz more;
- vrlo slab rad obavještajne službe i izviđačkih organa jedinica na frontu;

- opuštenost i krajnja nebudnost jedinica na sušačkom sektoru, posebno štaba 3. brigade 13. divizije i 2. brigade 8. divizije kod Modruša.

Iz prethodnih iskustava GŠ NOV i PO Hrvatske formuliše osnovne taktičke postavke kojih se ubuduće moraju pridržavati štabovi jedinica prilikom priprema i izvođenja borbenih dejstava protiv njemačkih oklopnih i mahanizovanih jedinica. To su taktički postupaci od ranije poznati i u dotadašnjim borbama sa uspjehom primjenjivani. U suštini, traži se da u okviru kombinovanog oblika vođenja borbenih dejstava, frontalnog sa partizanskim, zavisno od situacije, težište bude na partizanskom, a ne frontalnom, kao što je to bio slučaj na sušačkom sektoru.¹³⁰

¹²⁸ Treći bataljon 3. brigade ostao je kod bolnice do stizanja 2. brigade i tako nije krenuo na taj put

¹²⁹ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 398.

¹³⁰ Zbornik, tom 5, knj. 20, str. 358-359.

Prihvatajući procjene, primjedbe i uputstva GŠ NOV i PO Hrvatske, Štab 13. divizije u svojoj analizi opširnije i konkretnije pristupa čitavoj problematici. U oštroj kritici rada Štaba 3. primorsko-goranske brigade u vrijeme prije ofanzive, iznosi sljedeće:

»Mnogim lokalnim sukobima na tom dijelu fronta namjerno pridavan je veći značaj i karakterisalo bi se ih kao velike borbe, u kojima je neprijatelj tučen, a njegove namjere onemogućene. Međutim, radilo se o manjim sukobima patrola, koje je neprijatelj preduzimao radi pripreme ofanzive. Ovako je obmanjivan Štab 13. divizije kako o jačini neprijatelja, tako i o vrijednostima brigade.

Neuspjeh na sušačkom sektoru predstavlja najveći udarac koji je imala naša divizija. Nisu se iz toga izvukli poučni zaključci. Bojazan od tenkova i priče kako neprijatelj vrlo lako savladava sve prepreke i da ih nije korisno praviti jer ih prelazi preko izbačenih tenkovskih mostova. Nisu iskorištena protivtenkovska sredstva sa kojima se raspolagalo i opšte teže oružje. Zamor ljudstva i nedostatak alata nije opravdanje da se temeljito ne poruše ceste, posebno da se brane«.¹³¹

U nastavku analize, Štab 13. divizije kritikuje štabove 2. i 3. brigade da se »nisu snašli prilikom njemačkog napada 7. oktobra« na sušačkom sektoru, da su izgubili kontrolu nad jedinicama, itd. Kritika je upućena i Štabu 1. brigade za razbijanje brigade na manje dijelove na područje Čabar - Gerovo, za vrijeme njemačke ofanzive na tom sektoru.¹³²

U kritičkom osvrtu na rad Štaba 13. divizije u izvještaju GŠ NOV i PO Hrvatske od 2. novembra za period od 7. do 29. oktobra, Štab divizije iznosi sljedeće:

»U toku ovih operacija Štab divizije nije uspio da blagovremeno procijeni situaciju i namjere neprijatelja, radi čega blagovremeno nisu poduzete sve mjere koje su bile moguće poduzeti se radi efikasnije odbrane. U prvom momentu neprijateljskog napada naš štab nije djelovao kao cjelina, nego su djelovali pojedini članovi štaba koji su se nalazili na pojedinim sektorima. Radi slabe organizacije veze više puta znali smo izgubiti pregled nad pojedinim jedinicama... Štabovi brigada nisu pokazali dovoljno snalaženja.. Naročite slabosti pokazao je Štab III brigade koja se izrazila u nedovoljnoj budnosti i nedostatku ma kakve službe izviđanja radi čega je došlo do potpunog iznenađenja i raspršenja njihove brigade«.¹³³

U navedenim kritičkim analizama opravdano se ukazuje na određene propuste u radu štabova brigada. Međutim, u njima nema direktnog, niti indirektnog odgovora na pitanje: kako je bilo moguće da brojčano vrlo jake njemačke jedinice, u pokretu na velikom prostoru, u vremenu od nekoliko dana ostanu neotkrivene od strane obavještajnih

¹³¹ Isto, knj. 21, str. 459.

¹³² Zbornik, tom 5, knj. 22, dok. 100.

¹³³ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 67, 68.

organa GŠ NOV i PO Hrvatske, sve do njihovog prelaska u ofanzivu iz polaznih rejona, sa područja sjeveroistočne Italije, na Slovenačko primorje i Istru i tako postignu potpuno iznenađenje sa teškim posljedicama koje su iz toga proizašle. Iznese kritičke primjedbe u navedenim analizama ograničavaju se na operativno-taktičke okvire i prostora i vremena u kojem su se odigrala sama borbena dejstva. Nedostaje osvrt na razvoj vojno-političke situacije prije ofanzive, na vrijeme tokom kojeg su njemačke jedinice uspjele da ostanu neotkrivene.

U to vrijeme osnovna obilježja vojno-strategijske situacije na južnom dijelu Evrope, bila su:

a) iskrcavanja oružanih snaga zapadnih saveznika na područje južne Italije i njena kapitulacija, te prenošenje ratnih dejstava zapadnih saveznika na evropsko tie, čime je direktno ugrožavana njemačka »odbrambena tvrđava« sa njene južne strane, i

b) jedinice NOV i POJ nalazile su se u tom vremenu u fazi snažnog razvoja, sa velikim oslobođenim teritorijama u pozadini i na istočnom boku fronta u Italiji. Sve to uslovalo je da je jugoslovensko ratište, kao samostalno ratno poprište u okupiranoj Evropi u protekle dvije godine rata, postalo sastavni dio fronta na jugu i jugoistoku Evrope. Prema broju angažovanih njemačkih divizija, jugoslovensko ratište je predstavljalo izvjesno vrijeme i glavni dio toga fronta.

Iz navedenih dokumenata uočava se da GŠ NOV i PO Hrvatske nije bio informisan o situaciji u Istri od kapitulacije Italije do 7. oktobra 1943. godine, kada su njemačke jedinice prešle u napad na područje Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Njemačka Vrhovna komanda, pridavajući širem području Istre izuzetan značaj, precjenjivala je jačinu snaga NOV i POJ na tom prostoru. Kao rezultat takvih procjena, njemačke jedinice su angažovale u ofanzivi na Istru vrlo jaku grupaciju mehanizovanih jedinica.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske u svojim procjenama nije predviđao napad njemačkih snaga sa tog pravca već, naprotiv, napad od Ogulina preko Gorskog kotara ka Primorju te nije ni bio obavješten o ofanzivi na području Slovenačkog primorja i Istre, od 25. septembra do 7. oktobra, kada su njemačke jedinice prešle u ofanzivu na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. U tom vremenu nije bilo povezanosti sa Slovencima kao i sa Operativnim štabom za Istru.

Na tako naglašeno isticanje značaja Istre od strane njemačke komande, moglo je u određenom stepenu da utiče i nostalglično raspoloženje prema području, prisutno kod dijela višeg vojnog kadra, kao i pripadnika vojske Austrougarske monarhije, kao i kod samog Hitlera. Otuda i posebno isticanje značaja Pule, bivše pomorske baze austrougarske ratne mornarice. Upravo zbog takvog zanemarivanja opasnosti od njemačkog prodora sa zapada, moglo se i desiti da GŠ NOV i PO Hrvatske nije na vrijeme bio upoznat da se jake njemačke snage prikupljaju na području sjeveroistočne Italije, u sastav novoformirane Grupe armija »B«, iako su neke od tih jedinica privučene na taj prostor preko Slovenije prije kapitulacije Italije, kao što je bio slučaj sa 71. njemačkom grenadirskom divizijom.

Takvom dosta jednostranom procjenom zanemaren je sušački sektor borbe. Njemačke snage na prostoru Karlovac - Ogulin, realno nisu bile u mogućnosti da produže ofanzivu preko Gorskog kotara za Hrvatsko primorje, pa i da su bile mnogo jače, već i zbog same činjenice da su za to vrijeme stalno napadane od jedinica 1. korpusa NOVJ na pravcu Ozalj - Ogulin. Zbog nesagledavanja značaja sušačkog sektora moglo se i desiti da su odlukom GS NOV i PO Hrvatske dvije brigade 13. primorsko-goranske divizije prebačene prema Karlobagu i zadržane u borbama za njegovo oslobođenje, od 21. septembra do 2. oktobra. Sa te dvije stare brigade nalazio se i veći dio Štaba 13. divizije sa komandantom na čelu.

Na sušačkom sektoru borbe ostali su novoformirana 3. primorsko-goranska brigada i 2. primorsko-goranski odred, a sjeverno od Rijeke, na području Klane, Sušačko-kastavski odred i 1. bataljon 1. primorsko-goranske brigade, bez višeg štaba koji bi koordinirao njihova dejstva. Pored toga i Operativni štab za Istru, potčinjen Štabu 13. divizije, bio je njegovim odlaskom sa brigadama za Liku prepušten sam sebi u vrlo kritičnom vremenu. U isto vrijeme na prostoru Like i Korduna nalazile su se 6. lička, 7. banijska i 8. kordunaška divizija, prekaljene i iskusne, sa svojim štabovima, štabom 1. korpusa NOV Hrvatske, i GŠ NOV i PO Hrvatske se nalazio na tom prostoru. Tako su sušački sektori i Istra bili ne samo znatno oslabljeni odlaskom brigada, već, što je u ovom slučaju bilo možda i bitnije, ostali su bez kompletnog štaba divizije. Od četiri brigade 13. divizije u vrijeme pripreme i izvođenja njemačke ofanzive na Istru i izbijanja jakih njemačkih snaga pred front jedinica na sušačkom sektoru, dvije brigade su se nalazile na sektorima Karlobaga i jedna kod Ogulina, a jedna na sušačkom frontu, međusobno udaljene 120-140 km. Sa tako razdvojenim brigadama razdvojen je bio i Štab 13. divizije, te tako lišen mogućnosti da u kritičnoj situaciji i sa oskudnim sredstvima za vezu, efikasno komanduje svojim jedinicama.

Povremeni boravak pojedinih članova Štaba divizije i GŠ NOV i PO Hrvatske na sušačkom sektoru, nije obezbjeđivao cjelovito praćenje situacije na jednom višem nivou i većem prostoru. Štab 3. brigade, formiran kad i brigada sredinom septembra 1943., nije stekao veće borbeno iskustvo, nije ni bio određen da objedinjuje komandu nad navedenim jedinicama. To je posebno došlo do izražaja u kriznom periodu neposredno pred napad njemačkih jedinica na taj sektor, od 2. do 6. oktobra. Nesagledavanje značajnih promjena u grupisanju neprijateljskih snaga na sušačkom sektoru, nedovoljno ispoljena inicijativa da se izviđačkom aktivnošću razjasni situacija, govore sami po sebi o kakvoj se mobilnosti i budnosti jedinica i ulozi Štaba brigade radilo.

O izbijanju jačih njemačkih snaga sa područja Ilirske Bistrice i Podgrada, pred sušački front 2. i 3. oktobra bili su upoznati politički komesar i zamjenik komandanta divizije, o čemu su 5. oktobra izvjestili GŠ NOV i PO Hrvatske, ali se ništa nije preduzelo da se izmjene rješenja o grupisanju jedinica, iako su se već u to vrijeme prikupili svi članovi Štaba divizije u Novom. Još je bilo vremena da se u toku tog 1 narednog dana izmjeni ranije doneta odluka o upućivanju i 2. brigade

na sušački sektor i da se sve jedinice izvuku na planinsko zemljište u zaleđu.

Jednom zanemaren sušački sektor, kao i Istra, nije više dolazio na dnevni red kako bi se cjelovito procijenila situacija na širem području. To nije uradio Štab 13. divizije, koji je duže vremena bio odsutan sa tog prostora, a vjerovatno ni GŠ NOV i PO Hrvatske. Prema tome, nepovoljan tok i ishod borbe jedinica 13. primorsko-goranske divizije na sušačkom sektoru bio je rezultat učinjenih propusta štabova sva tri stepena prije i u toku borbi, a njihova odgovornost odgovara položaju koji su zauzimali u sistemu komandovanja. Da su štabovi brigade a naročito Štab divizije, argumentovano i, na vrijeme više uticali na procjenu situacije, a kasnije i na odluke GŠ NOV i PO Hrvatske, mogli su se izboriti za izmjenu gupisanja jedinica na frontu prema Sušaku, u stepenu u kome je to zavisilo od njega i izbjeći iznenađenje, sa svim teškim posljedicama.

Radi cjelovitijeg sagledavanja situacije potrebno je ukazati na još neke činjenice. Prvo i osnovno je, da je njemačka 71. grenadirska divizija koja je bila angažovana u ofanzivi na Hrvatsko primorje i Gorski kotar, bila izrazito nadmoćna u svim merljivim elementima odnosa snaga prema našim novoformiranim jedinicama: u pogledu vatrenih mogućnosti, manevarskih sposobnosti, obučenosti i ratnog iskustva jedinica i štabova.

Jedinice na sušačkom sektoru bile su tek formirane, sa novim borcima, neobučenim za efikasniju upotrebu oružja sa kojim su raspolagali. One su ubačene u teške frontalne borbe protiv oklopnih i mehanizovanih njemačkih jedinica, i to na zemljištu nepodesnom za odbranu i sa borbenim rasporedom koji nije bio najpodesniji. Njemačke jedinice, pored izrazito brojčane prednosti i nadmoćnosti u oružju i drugoj borbenoj opremi, postigle su još veću prednost napadom iz pravca odakle ih štabovi nisu očekivali, sa područja Italije. Primjenom odgovarajućih grupisanja i upotrebe jedinica u toku izvođenja borbenih dejstava, postizali su značajna operativno-taktička iznenađenja u toku ofanzive u cjelini. Tako je 901. oklopno-grenadirski puk u svim etapama ofanzive, primjenom obilaska, obuhvata i brzih prodora u dubini rasporeda naših jedinica, odigrao odlučujuću ulogu. Ako je već ovaj puk manevrom preko Gumanaca i Platka za Kamenjak, potpuno iznenadio jedinice na sušačkom sektoru, to se već nije smjelo ponoviti kada je prodro od Kamenjaka preko Gornjeg Jelenja za Hreljin, a pogotovo ne preko Modruša i Jezerana za Drežnicu i Jasenak. Morale su se više zarušavati komunikacije, i duž njih postavljati zasjede.

Pored faktora iznenađenja, koji su njemačke jedinice postigle u ofanzivi na Istru, Slovenačko i Hrvatsko primorje i Gorski kotar, u svim etapama - postojao je još jedan vrlo uticajan faktor prisutan kod naših štabova i jedinica tokom borbenih dejstava protiv njemačkih snaga, poslije kapitulacije Italije. Jedinice NOVJ na zapadnom području Hrvatske su u toku dvije godine vodile borbu protiv talijanske okupacione vojske koja po sastavu, naoružanju i tehničkoj opremljenosti, borbenom iskustvu i obučenosti jedinica i štabova, načinu vođenja

borbenih dejstava i kvalitetu u cjelini, nije bila na nivou njemačkih jedinica. Odnos prema prostoru i vremenu, kao bitni činilac situacije, uz strogo pridržavanje plana dejstva, bitno se razlikovao kod njemačkih i talijanskih štabova. Trebalo je dosta vremena da naši štabovi i jedinice »prilagode« svoje mogućnosti, način dejstava njemačkih oklopnih i mehanizovanih jedinica i da, sa većim ili manjim uspjehom, izvode borbeno dejstva protiv njih.

U ofanzivi na Slovenačko primorje i Istru njemačka komanda je upotrebila po brojnosti i kvalitetu najjaču grupaciju svojih snaga na jugoslovenskom ratištu, na tako ograničenom prostoru i u tako kratkom vremenu. Polazna osnovica za prelazak u ofanzivu na jugoslovenski prostor nalazila se na području van naše zemlje. Ova ofanziva njemačkih snaga je po načinu dejstva, posebno po zločinima prema nenaoružanom narodu, nosila sva obilježja po zlu poznatih kaznenih ekspedicija, u čemu su se posebno isticale SS jedinice.

Bez obzira na izvršene zločine i na gubitke koje su pretrpjele partizanske jedinice i narod Slovenačkog primorja, Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u toku ofanzive, njemačke jedinice nisu uspjele da postignu glavni cilj operacije: uništenje partizana i onemogućavanje svakog daljeg oružanog otpora na toj teritoriji; njemačka Vrhovna komanda i Hitler lično, prevarili su se i toga puta u ocjeni snaga NOB i privreženosti naroda toj borbi. To se posebno može kazati za narod koji je bio godinama porobljen, otrgnut od matice zemlje i uništavan od fašističkih vlasti tadašnje Italije, kao što je bio narod Istre, Slovenačkog primorja, kao i onih krajeva koji su okupacijom 1941. godine bili anektirani i pripojeni Italiji.

Pripreme Brigade za naredne borbene zadatke

Od 7. oktobra 1943. godine, kada je razbijena na sušačkom sektoru, pa u naredna četiri dana, 3. brigada se prikupljala, na sektoru Ledenice - Bribir, da bi se zatim dvije nedjelje neprekidno nalazila u pokretu, što je znatno zamorilo i iscrpelo borački i starješinski sastav jedinice. Stalnim pokretima na planinskom području Gorskog kotara brigada je sačuvana od ponovnih udara njemačkih oklopnih i mehanizovanih jedinica u vrijeme kada se još nije bila oporavila od posljedica neuspjeha na frontu kod Sušaka. Nakon povlačenja njemačkih jedinica sa većeg prostora Gorskog kotara brigada je, po povratku od Gerova preko željezničke pruge prema Drežnici, upućena na prostor Crnač - Stajnica - Jezerane, radi odmora i oporavka. Pošto je tu stigla 26. oktobra mogla je da se odmori, izvrši određene organizacijsko-formacijske i kadrovske izmjene i materijalno popuni.

U toku osam dana, koliko je brigada ostala na tom terenu, borci su se dobro odmorili, jedinice se znatno oporavile u moralnom i borbenom pogledu. Štabovi i starješine bili su angažovani na sljedećim osnovnim zadacima: analizi proteklih borbi, određenim kadrovskim izmjenama, reorganizovanju bataljona u skladu sa smanjenim brojnim stanjem, popunom sa oružjem i ličnom opremom.

Zbog znatnog smanjenja brojnog stanja u bataljonima se, umjesto tri, prešlo na dvije pešadijske čete, a zadržana je mitraljeska u nešto smanjenom sastavu. Rješenje da brigada ostane i dalje sa četiri bataljona, ali se smanjenim brojem četa, pokazalo se bolje nego da budu tri bataljona sa istim brojem četa u okviru jednog. Sa četvrtom formacijom i zadržavanjem bataljona u brigadnoj rezervi, tri su mogla biti angažovana u početnim borbenim dejstvima, tj. 75% snaga, dok bi kod trojne formacije, sa bataljonom u rezervi, to bilo 66%, što je malo u uslovima partizanskog načina vođenja borbenih dejstava.

Pri štabu brigade organizovan je kurs za komandire odjeljenja i vodova. Po utvrđenom planu i programu izvođena je prije podne vojna obuka sa jedinicama, sa težištem na rukovanju oružjem, nastavi gađanja i kretanju u borbi, a poslije podne održavani su časovi političke nastave i razni sastanci u četama i vodovima.

Brigadni partijski komitet, bataljonski biro i skojevska rukovodstva bili su zauzeti sređivanjem stanja organizacija u okviru četa - partijskim ćelijama i skojevskim aktivima. Na sastancima se raspravljalo o držanju komunista i skojevaca u proteklom kriznom periodu. Došlo je i do znatnih izmjena jer su pojedinci na čije držanje je bilo primjedbi, bili isključeni iz članstva, a primani drugi koji su to svojim ponašanjem zaslužili. Time su partijska i skojevska organizacija u brigadi osnažene, a njihovi članovi, u novom sastavu, uživali su ugled i povjerenje cjelokupnog sastava jedinice. Oni su u cjelini predstavljali pokretačku snagu koja je snažno uticala na podizanje moralno-političkog i borbenog stanja jedinica brigade.¹³⁴

Pošto se odmorila i u dobroj mjeri sredila, a kadrovski i materijalno popunila, brigada je bila spremna da krene na izvršenje borbenih zadataka. Po naređenju Štaba 13. divizije, brigada je krenula 4. oktobra da smjeni 2. brigadu na položajima prema Ogulinu i Mrkoplju, gdje je stigla slijedećeg dana u 5 sati ujutro.¹³⁵

Da bi ojačao udarnu snagu 3. brigade u predstojećim borbenim dejstvima, Štab divizije je odlučio da u njen sastav uključi bataljon »Marko Trbović«¹³⁶ iz 1. primorsko-goranskog odreda. Umjesto njega u odred je upućen 4. bataljon, a smjena je izvršena na Vratniku u toku 4. i 5. novembra 1943. godine. Komandant bataljona je bio Miloš Radović Rajkan, politički komesar Srećko Vičić, zamjenik komandanta Petar Kopajtić, operativni oficir Franjo Ožbolt. Dolaskom u brigadu, bataljon je postao 4. bataljon brigade, »Marko Trbović«.¹³⁷

Po završenoj smjeni, jedinice brigade su bile raspoređene: 1. i 3. bataljon - na položajima prema Mrkoplju, gdje su, zajedno sa jednim

Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 269, 270, 271.

^ Isto, str. 267.

Formiran je oktobra 1941. godine kao 1. bataljon Primorsko-goranskog partizanskog odreda, pod nazivom »drežnički«, da bi mu ubrzo bio dodjeljen naziv »Marko Trbović« po starom radničkom borceu, narodnom tribunu i organizatoru ustanka na području Drežnice, partijskom sekretaru Marku Trboviću koga su streljali talijanski fašisti. Sa bataljonom »Marija Gubec« na zapadnom dijelu Gorskog kotara, kao prve jedinice toga ranga, bili su pravi rasadnici kadrova za formiranje brojnih novih bataljona na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Gornjeg brinjskog kraja.

¹³⁷ Podaci na osnovu autorovog sjećanja i sjećanja starješina jedinica.

bataljonom iz sastava primorsko-goranskog odreda, zatvarali pravce preko Begova, Razdolja i Matić Poljane ka Jasenku, i pravac prema Širokoj Dragi u kojoj su se još nalazile znatne rezerve ratnog plijena od talijanske vojske; bataljon »Marko Trbović« preuzeo je glavne položaje na Bjelskom na pravcu Ogulin - Jasenak - Drežnica, dok je 2. bataljon zatvarao pravac Josipdol - Modruša, na cesti Ogulin - Brinje.¹³⁸

Štab brigade sa prištapskim jedinicama i komorom, nalazio se neko vrijeme u Breznom, a potom u Jasenku.

Kao što se vidi, bataljoni su bili raspoređeni na odvojenim pravcima, međusobno dosta udaljeni. Pri takvom rasporedu Štab brigade nije imao ni mogućnosti, ni rezerve da interveniše na nekom od eventualno ugroženih pravaca, o čemu su štabovi bataljona morali voditi računa pri rasporedu svojih četa.

Brigada je poslije dolaska bataljona »Marko Trbović« imala 826 boraca i starješina. Od toga broja bilo je 16 drugarica. Socijalni sastav brigade: 475 radnici, 215 seljaci, 120 zanatlije i 36 intelektualci. Članova KP bilo je 109, kandidata 27 i skojevaca 112. Svega, organizovano 248, ili oko 30% od ukupnog brojnog stanja Brigade. Nacionalni sastav brigade: 552 Hrvati, 222 Srbi, 30 Slovenci i 22 ostali, i to većinom Talijani.¹³⁹ Kao što se vidi većinu pripadnika Brigade sačinjavali su radnici i veliki broj zanatlija, koji su po socijalnom poreklu pripadali radničkoj klasi. Takav socijalni sastav bio je i preduslov za visok procenat komunista i skojevaca.

Naredbom GŠ NOV i PO Hrvatske, izvršene su u to vrijeme i određene kadrovske izmjene u 13. diviziji - za komandanta 3. brigade postavljen je major Martin Dasović do tada komandant 1. brigade. Dotadašnji komandant 3. brigade Gojko Trbović stavljen je na raspolaganje Štabu 13. divizije. Dužnost komandanta 1. brigade preuzima privremeno zamjenik komandata Rade Mrvoš, dok se Branko Sirovatka, operativni oficir 3. brigade, po ukazanoj potrebi premješta za operativnog oficira 1. brigade.¹⁴⁰

U to vrijeme u Štabu 3. brigade postavljeni su: za zamjenika komandanta Dušan Trbović Dude, a za operativnog oficira Josip Kadak Pepi.

U redovnom operativnom izvještaju štaba 13. divizije GŠ-u NOV i PO Hrvatske, za period od 1. do 7. novembra, navodi se da je 3. brigada smijenila 5. novembra 2. brigadu na položajima prema Ogulinu i Mrkoplju, i da je položaje na Stošću neprijatelj tukao artiljerijom 7. novembra.

U izvještaju za 8. novembar navodi se daje neprijatelj pošao cestom Ogulin - Jasenak i na zasjedi kod Bjelskog tenkovi su naišli na mine, gdje je uništen tenk tipa »tiger« sa 6 članova posade. Tenk je sav raznešen minom, posada ubijena, a zaplijenjeno je nešto vojničke spremne i njemačka zastava sa kukastim krstom.¹⁴¹

¹³⁸ Tintor, n. dj., str. 190,191.

¹³⁹ Arhiv VII, k-424 C, f. 10, dok. 17.

¹⁴⁰ A VII, K. 425, f. 2, dok. 11.

¹⁴¹ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 268.

Uništenje njemačkog tenka na Bjelskom, kao i akcija drugih jedinica 13. divizije u to vrijeme, na drugim pravcima, o čemu Štab divizije obavještava GŠ NOV i PO Hrvatske, bilo je od izuzetnog značaja za podizanje borbenog morala i samopouzdanja jedinica. Minu koja je prosto raznijela njemački tenk, postavila je jedna grupa минера iz sastava pionirske jedinice 13. divizije. Bila je postavljena neposredno ispred položaja koje je držao bataljon »Marko Trbović«. Radilo se o neeksploziranoj avionskoj bombi, koju su минери prepravili i mahom koristili za rušenje vlakova i željezničke pruge, a aktivirala se na nagazni ili potezni način. Kada je naišao prvi tenk, mina je aktivirana ispod njega, uništivši ga zajedno sa posadom. Ostala tri tenka, kao i vozila sa pješadijom, okrenuli su se i pobjegli prema Ogulinu.

U pomenutom izvještaju Štab divizije obavještava GŠ NOV i PO Hrvatske da je pristupio vojničkom i političkom sređivanju jedinica... sastancima sa štabovima brigada, bataljona, dajući im podrobnija uputstva o boljem radu.¹⁴² Ovi imaju izvući pouke iz borbi u proteklom periodu. Poslije toga štabovi brigada bi održali takve sastanke sa štabovima bataljona, i prenosili stavove usvojene na sastancima u diviziji.

Štab 13. divizije takođe obavještava GŠ NOV i PO Hrvatske 20. novembra 1943. da su »Nijemci u Gorskom kotaru, sem što je u Ogulinu ostalo 30 vojnika (na željezničkoj stanici) i 20 vojnika u Gomirju, prema neprovjerenim podacima.. napustili sva mjesta. U Ogulinu su se tada nalazile 33. ustaška i jedna željeznička (domobranska) bojna.¹⁴⁴ Tim dijelovima njemačkih trupa i ustašama priključila se i manja grupa četnika (u Gomirju oko 40). Za Vrbovsko se navodi da se tu nalazi jedna satnija domobrana. Međutim, kako će se kasnije potvrditi, ovaj podatak nije bio ni približno tačan.

U toku 17. novembra, 1. i 3. bataljon 3. brigade su sa položaja prema Mrkoplju upućeni u rejon Alana prema Primorju da zamjene jedinice 1. brigade. Zadatak ovih bataljona bio je da ne dozvole prodor neprijatelju od Crikvenice i Novog prema Senju i oslobođenoj teritoriji.

U tom vremenu nije bilo značajnih borbenih dejstava tako da se sve svodilo na aktivnost patrola. Izvedene su neke ekonomske akcije na području Josipdol - Modruš pod kontrolom 2. bataljona 3. brigade. Uz pomoć terenskih političkih radnika i NOO, nabavljeno je, što dobrovoljnim prilozima što rekvizicijom, stoke, krompira, graha, kupusa i brašna za jedinice raspoređene na položajima na Bjelskom, Jasenku i prema Mrkoplju, krajevima gdje narod nije imao šta da odvoji za potrebe partizana. To je, inače, bio jedan od važnijih zadataka 2. bataljona dok se nalazio na tom sektoru.

U takvoj relativno povoljnoj opštoj situaciji, naredeno je 3. brigadi da pomjeranjem svojih jedinica izvrši potrebne pripreme za oslobođenje Vrbovskog. Prvi i 3. bataljon krenuli su 22. novembra preko Jasenka u selu Musuline, nedaleko od Vrbovskog, 4. bataljon »Marko Trbo-

¹⁴³ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 376.

¹⁴⁴ Isto.

vić«, koji je na položajima na Bjelskom zamjenila jedna četa komande mjesta Drežnica, krenuo je za Gomirje, a 2. bataljon je i dalje ostao na području Josipdola - Modruš.

U kritičkom osvrtu na stanje u jedinicama uoči borbi za oslobođenje Vrbovskog, Štab divizije u izvještaju GŠ NOV i PO Hrvatske od 10. decembra iznosi slijedeće ocjene:

»U toku posljednjih akcija primjećeno je da se naše jedinice u borbenom pogledu popravljaju... Malim prepadima i zasjedama uspjelo se kod jedinica razbuktati želja za borbom.

Kod I i III naše brigade iako malobrojne svi postavljeni zadaci dobrim dijelom su izvršavani i zadovoljili su; s obzirom na njihov raniji rad, štabovi bataljona počeli su se snalaziti...

Moral i borbenost kod boraca raste i pored dobrog rukovodstva borci mogu potpuno da zadovolje. Mobilizacijom novog ljudstva i prikupljanjem odbjeglog nastoje se popuniti naše jedinice...«¹⁴⁵

Ocjenjujući stanje u jedinicama brigade sa zdravstvenog gledišta, referent saniteta 3. brigade, u izvještaju referentu saniteta divizije, naglašava da se zdravstveno stanje boraca u posljednje vrijeme pogoršava. Kao potvrdu iznosi da u jedinicama brigade ima pojave svraba, skorbuta, prehlada praćenih zapaljenjem pluća. Do taga dolazi zbog vrlo loših uslova smještaja jedinica, a vrijeme je kišovito i hladno. Neke jedinice, kao na Bjelskom, smještene su pod šatorima. Ovakvo stanje i problem ishrane zabrinjavalo je vojno-političko rukovodstvo na području Gorskog kotara, na pragu treće ratne zime. Situacija je neizostavno nalagala prenošenje borbenih dejstava primorsko-goranskih jedinica na područja, kao što su Kupska dolina, Bosiljevski kraj i okolina Josipdol - Modruš, gdje su postajali povoljniji uslovi za život i borbu. Zato je pitanje oslobođenja Vrhovskog postao prioritetni zadatak 13. divizije.

Ishrana i snabdijevanje odjećom i obućom u sve siromašnijim i opustošenijim oslobođenim dijelovima zemlje, postali su krupni problem većine jedinica NOVJ u jesen 1943. godine. Da bi se što racionalnije i organizovanije koristili postojeći oskudni izvori snabdijevanja, Vrhovni štab NOV i POJ izdao je 17. oktobra 1943. naredbu o organizaciji intendantske službe, odredio okvirne normative slijedovanja, zavisno od uslova u kojima se jedinice nalaze.

U brigadama je postojala intendantura koja je raspolagala određenim transportom, obično konjskom zapregom ili u kombinaciji sa tovarnim grlima, te izvesnim količinama prehrambenih artikala i municije. Formirane su zanatske radionice za popravku i održavanje odjeće i obuće, prikupljani su kuvari, mesari, pekari, berberi, itd. Radionice za održavanje odjeće i obuće odigrale su važnu ulogu. Tu su radili sposobni i vrlo odgovorni majstori određenog profila. Postala je vrlo aktuelna narodna deviza: »Krpež kuću drži«, koju su vrijedne zanatlije postavljale na stablo ili na baraku u kojoj su radili, kao mobilizirajuće i borbeno geslo. U bataljonima su bili intendanti, a u četama ekonomi.

¹⁴⁵ Zbornik, tom 5, knj. 22, str. 144-145.

Pristupilo se bolje organizovanom prikupljanju i podjeli artikala ishrane. Vodio se strogo računa da jedinica koja bi na bilo koji način došla u posjed stoke ili raznih artikala ishrane, to preda intendanturi brigade, a ova je, ako bi bilo naređeno odvajala dio za intendanturu divizije.

Borbe za oslobođenje Vrbovskog od 27. novembra do 24. decembra 1943. godine

Situacija na području Gorskog kotara u trećoj dekadi novembra 1943. godine, kada se razmatrala mogućnost oslobođenja Vrbovskog, bila je relativno povoljna. Poslije završene ofanzive na Drežnicu, njemačke jedinice su postepeno napuštale tu teritoriju.[^]

Prema podacima o neprijatelju na osnovu kojih je Štab 3. primorsko-goranske brigade donio odluku o oslobođenju Vrbovskog, tu je trebalo da se nalazi oko 150 domobrana, slabih borbenih kvaliteta i spremnih na predaju. Međutim, kao što će se pri prvom napadu na Vrbovsko ustanoviti, ustaško-domobranske jedinice u gradiću bile su mnogo jače. Bile su to 2. željeznička stražarska domobranska bojna i, povremeno, dijelovi 10. ustaške bojne¹⁴⁶ sa oko 400 ljudi, dobro naoružanih i spremnih da se bore. Pored toga, njihove su odbrambene mogućnosti znatno bile pojačane fortifikacijskim uređenjem rejona odbrane.

U Ogulinu, kao najbližem i jakom garnizonu 21 km udaljenom od Vrbovskog, na koji su jedinice iz Vrbovskog bile oslonjene u pogledu snabdijevanja i pomoći u slučaju napada, neprijatelj je raspolagao sa dosta jakim snagama. Pored kompletne 33. ustaške bojne, u Ogulinu su se nalazili i dijelovi 10. ustaške 2. željezničke stražarske domobranske bojne, a takođe i manja grupa četnika koje su njemačke i ustaške jedinice koristile kao vodiče prilikom upada na oslobođenu teritoriju.

U skladu sa planom o pregrupisanju snaga na jugoslovenskom ratištu, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, početkom novembra 1943. godine, 6. lička divizija i 13. proleterska brigada »Rade Končar«, upućene su u sastav 1. proleterskog korpusa. Zbog novonastale situacije na području Like upućene su, po naređenju GŠ NOV i PO Hrvatske, 2. i 4. brigada 13. primorsko-goranske divizije i stavljene na raspolaganje novoformiranom Operativnom štabu za Liku.¹⁴⁷ Na područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja stigla je krajem novembra 18. slovenačke divizije sa 9. kočevskom i 10. (ljubljskom) brigadom.¹⁴⁸

Upućivanjem 2. i 4. brigade u Liku i angažovanjem 1. brigade u Primorju, Štabu 13. divizije ostala je na raspolaganju 3. brigada i jedinice iz sastava primorsko-goranskih odreda koje je mogao da upotrebi u borbama za oslobođenje Vrbovskog. S obzirom na jačinu

¹⁴⁴ Zbornik, tom 5, knj. 22, str. 143.

¹⁴⁷ Formiran je 12. novembra 1943. godine po naređenju GŠ NOV i PO za Hrvatsku. On je poslije odlaska 6. divizije NOVJ u sastav 1. proleterskog udarnog korpusa NOVJ rukovodio jedinica NOV u Lici. *Hronologija*, str. 600.

¹⁴⁸ Zbornik, tom 5, knj. 24, str. 101.

ustaško-domobrantskih jedinica u Ogulinu i Vrbovskom, teško se moglo sa takvim snagama računati na uspjeh.

Vrbovsko je bilo značajno prometno čvorište na operativno-stratezijskom pravcu koji vodi od Panonske nizije, preko Gorskog kotara, za luke sjevernog Jadrana. Glavna cesta Karlovac - Rijeka, zvana Lujzijana, prolazi preko tog prostora za Srpske Moravice i Skrad prema Rijeci, a druga, Karolina, od Vrbovskog za Ravnu goru, preko Mrkoplja i Fužina, prema moru. Treća cesta, sa željezničkom prugom, koja je bila van upotrebe poslije kapitulacije Italije, vodi od Ogulina preko Vrbovskog za Moravice, jedna i druga uz rijeku Dobru.

Samo Vrbovsko smješteno je na blago uzdignutoj topografskoj gredi, smjerom protezanja istok - zapad, sa zgradama izgrađenim od tvrdog materijala sa obe strane glavne ulice, pružajući vrlo dobre taktičke uslove za organizaciju glavne odbrane. Zemljište na prilazima mjestu dosta je izlomljeno, presječeno kanjonom Dobre na zapadnom perifernom dijelu. Od Dobre prema centru mjesta, gdje se nalazilo i težište odbrane ustaško-domobrantske posade, zemljište se strmo uzdiže, i zato je nepodesno za angažovanje jačih snaga. Prilazi naselju sa sjeverne strane, istočno od Dobre, ispresjecani su usjecima i jarugama, koje se pod pravim uglom spuštaju ka rijeci Dobri, a za približavanje mjestu preko kote 485 na zapadnoj, i 506 na istočnoj periferiji, zemljište je otkriveno i postepeno se uzdiže, spajajući se sa naseljem duž glavne ulice. Sa južne strane, od pravca Rožman Brda, zemljište je otkriveno i sa većim brojem manjih kraških vrtača, i isto kao i sa suprotne strane, postepeno se diže prema ivici naselja, izrazitije prema k. 506, na njegovom istočnom dijelu.

Tako formiran topografski sklop i zgrađeno naselje na njemu, sa katoličkom crkvom na zapadnom i pravoslavnom na istočnom dijelu, Vrbovsko predstavlja skladnu cjelinu, kao da su se priroda i njegovi neimari udružili da na tom mjestu stvore odbrambeni vojni logor.

Držanjem Vrbovskog sa jedne i Rijeke sa druge strane, na međusobnoj udaljenosti oko 90 km, neprijatelj je stekao povoljne osnovice da koordinarnim ofanzivnim dejstvima prema Delnicama, razdvoji oslobođeno područje Gorskog kotara na dva odvojena dijela. Drugo i najvažnije je što je držanjem Vrbovskog neprijatelj znatno otežavao i onemogućavao povezivanje oslobođenog planinskog dijela Gorskog kotara sa Kupskom dolinom i Bosiljevskim krajem sa dosta jakim ljudskim i materijalnim potencijalom. Ulazeći u treću ratnu gorsku zimu, dugu, s niskim temperaturama i visokim sniježnim pokrivačem, kada su znatno ograničene mogućnosti ishrane narasle vojske i narod, Štab 13. primorsko-goranske divizije, poučen iskustvom proteklih ratnih zima, ocijenio je značaj oslobođenja Vrbovskog.

Ranije su Talijani Vrbovsko, kao i druga mjesta u kojima su za vrijeme okupacije imali raspoređene jedinice, pretvorili u pravo odbrambeno utvrđenje: opasali ga sistemom rovova i bunkera, žičanim ogradama i protivpješadijskim minkim poljima. U sistem odbrane uključili su i zidane zgrade u centru mjesta, koristeći ih kao dobro utvrđena vatrena gnijezda za unakrsnu i uzdužnu vatru iz automatskog

oružja. Ustaško-domobranske posade, pripremajući se za duži boravak i odbranu mjesta, popravile su narušene fortifikacijske objekte i prilagodile ih svojim snagama i zamisli odbrane. Bile su naoružane većim brojem automatskog oružja i snabdijevane rezervom municije, u količini koja im je, po njihovoj procijeni, obezbjeđivala vođenje borbe sve do pristizanja pomoći iz Ogulina.

Položaji na Ljubošini, na pravcu Ogulin - Vrbovsko i Vučnik od pravca Karlovca, pružali su vrlo povoljne uslove za organizaciju i odbranu od intervencije iz tih pravaca. To je bilo posebno važno prema Ogulinu odkuda se i očekivala najsnažnija intervencija prema napadnutom garnizonu u Vrbovskom.

Tih dana temperature vazduha bile su niske, bilo je snijega, a duvao je jak i hladan vjetar, što je otežavalo ppožaj jedinica Divizije u napadu, kada su se borci na otvorenom zemljištu zadržavali i duže vrijeme u ležećem položaju.

Štab 3. primorsko-goranske brigade je, mada nije imao tačne podatke o broju, naoružanju, rasporedu i kvalitetu ustaško-domobranskih jedinica u Vrbovskom, odlučio da angažuje tri bataljona. Za napad su upotrebljavani 1. i 4. bataljon »Marko Trbović«, a za osiguranje prema Ogulinu, na Ljubošini, određen je 3. bataljon. Drugi bataljon je i dalje ostao na prostoru Modruš - Josipdol. Štab brigade se smjestio u Kosanovcima gdje je bio postavljen artiljerijski divizion divizije, sastava jedna haubička baterija, koji je podržavao jedinice u napadu na neprijateljske položaje. U Gomirju su se nalazili brigadno sanitetsko previjalište i intendantura.

Prvi napad na neprijateljeve snage u Vrbovskom izvršen je 27. novembra u jutarnjim satima. Četvrti bataljon »Marko Trbović« napadao je od Rožman Brda prema centru mjesta, a 1. bataljon, desno od njega, duž stare ceste Gomirje - Vrbovsko, u pravcu križanja ceste kod Bakarske Drage. Ovaj napad izvršen malim snagama i to samo sa jedne, južne strane, na znatno jače i dobro utvrđene ustaško-domobranske jedinice, nije imao nikakvog izgleda na uspjeh, bez obzira na prvi snažan nalet bataljona. Artiljerijski divizion, zahvaljujući dobro obučanim poslugama, a posebno talijanskim oficirima koji su upravljali vatrom artiljerije i vanredno dobrim uslovima za osmatranje, vrlo je precizno gađao određene ciljeve. Međutim, ni takvom vatrom nisu mogli biti neutralisane vatrene tačke ispred borbenog poretka jedinica u napadu. Efikasnu podršku mogla su pružiti samo oružja koja bi se našla u borbenom poretku jedinica i koja bi neposrednim gađanjem neutralisala vatrena gnijezda, na koja su one nailazile.¹⁴⁹

Kako su štabovi bataljona u toku napada zaključili da se ispred njih nalaze mnogo jače i za borbu spremne ustaško-domobranske jedinice, nego što je to njima bilo predočeno prije napada, zaključili su da nemaju izgleda da savladaju neprijatelja. Pošto se upoznao sa procjenom i zaključkom štabova bataljona, Štab 3. brigade, uz prethodnu saglasnost Štaba divizije, donio je odluku da se odustane od daljeg napada i da se jedinice povuku iz borbe. Prvi bataljon povučen

¹⁴⁹ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 563-569.

je u sela Musuline, a 4. bataljon »Marko Trbović« na Brezovu Poljanu, sa četom na Rožman Brdu, radi neposredne kontrole ponašanja neprijatelja i jednim vodom kod mosta preko Dobre prema Brezovoj Poljani. Gubici: 1 poginuo i 3 ranjena borca.

Bilo je očito da su obavještajna služba i izviđački organi podbacili u prikupljanju podataka o neprijatelju. Podaci o 150 domobrana u Vrbovskom, slabih borbenih kvaliteta i spremnih da se predaju partizanima, bili su ili uspjela dezinformacija podmetnuta od strane neprijatelja, ili podaci prikupljeni od nekvalifikovane i lakomislene osobe, koji nisu provjeravani. Pošto je Štab brigade upoznao Štab divizije da sa tri raspoloživa bataljona ne može računati na uspjeh pri napadu na neprijatelja u Vrbovskom i obezbjeđenje prema Ogulinu, dobio je kao pojačanje bataljon »Goranin« formiran pri Štabu divizije od Izviđačke čete, jedne Goranske i još jedne čete.¹⁵⁰ Izvršene su i određene izmjene u rasporedu jedinica brigade. Tako je 30. novembra 1. bataljon upućen na Bjelsko, radi zatvaranja pravca Ogulin - Jasenak i da vrši izviđanje u pravcu Ogulina.¹⁵¹ Četa komande mjesta Drežnica je sa tog položaja zamjenila 2. bataljon na pravcu Josipdol - Modruš. On je, opet, prebačen na Ljubošinu da bi se pojačala blokada prema Ogulinu, čime se odlučnije krenulo na blokadu i izolaciju neprijateljske jedinice u Vrbovskom.

Prvog decembra prije podne, kolona od oko 300¹⁵² ustaša krenula je iz Ogulina preko Kučaja, Kamenskog i Tuka te stigla u Vrbovsko bez borbe u 21 sat, jer na tom pravcu nije bilo jedinica brigade. Kako je u međuvremenu 2. bataljon stigao na Ljubošinu, a već poslije podne istog dana je prebačen preko Dobre, 3. bataljon zaposjeo je položaje kod Kučaja, napao narednog dana ustaše pri njihovom povratku iz Vrbovskog za Ogulin i nanio im znatne gubitke. Bataljon je imao 1 poginulog i 2 ranjena borca. Zbog nepostojanja nekog boljeg puta na pravcu preko Kamenskog ustašama je bilo onemogućeno da snabdiju svoje posade u Vrbovskom i evakuišu ranjenike u Ogulin.

Toga dana minerski vod brigade, sa vodnikom Antonom Rakom na čelu, onesposobio je za saobraćaj dva stara zidana mosta na cesti Gomirje - Vrbovsko i to kod manastira na potoku Rinjak i preko Dobre u Lukama. U isto vrijeme ustaše su pokušale, pod zaštitom vatre, da osposobe za saobraćaj most preko Dobre kod Mrvoša, ali ih je u tome onemogućio 3. bataljon vatrom sa lijeve obale Dobre.

U vremenu od 2. do 5. decembra jedinice brigade zadržale su se u istom rasporedu, s tim da je na nekoliko dana bataljon »Goranin« zamijenio 4. bataljon na blokadi Vrbovskog. Po naređenju Štaba 13. divizije, ovaj bataljon je već 6. decembra povučen sa položaja i upućen u Kupjak sa zadatkom da produži u Mrkopalj¹⁵³ i da se javi zamjeniku

¹⁵⁰ Zbornik, tom 5, knj. 21, str. 569.

¹⁵¹ Isto, knj. 22, str. 143.

¹⁵² Kao pojačanje u Vrbovsko je upućena 1. i 2. satnija 10. ustaške bojne. Zbornik, tom 5, knj. 22, str. 143.

¹⁵³ Zbornik, tom 5, knj. 22, str. 144.

komandanta divizije radi mobilizacije i prihvatanja novih boraca, sa šireg područja Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Šestog decembra, u ranim jutarnjim satima, jedna njemačka četa od 100 ljudi iz sastava 14. SS policijskog puka krenula je pod zaštitom guste magle, vođena od strane dobrih poznavalaca terena, sporednim putevima, iz Ogulina preko sela Gavana u pravcu Bjelskog, stigla je pred brdo Stožac (k. 810) kod Bjelskog, na kojem se nalazila jedna Četa 1. bataljona. Nijemci su prepadom iznenadili i odbacili četu koja nije imala gubitaka i, poslije kraćeg zadržavanja, vratili se istim pravcem prema Ogulinu. Što se poslije desilo govori politički komesar čete Franjo Poštić.¹⁵⁴ Prema njegovom kazivanju, borci su, pošto su se povratili na iste položaje, ne primjećujući ništa sumnjivo, naložili vatru na već ugušenim ognjištima. Kada se vatra razbuktala došlo je do snažne eksplozije iz ognjišta, od koje su dva borca poginula, a sedam je lakše ili teže ranjeno. To nije bio prvi slučaj da su njemačke jedinice upadima malih borbenih grupa u našu pozadinu, ili direktno na položaje jedinica, kao što je to bio ovaj slučaj, zamaskiranim eksplozivnim sredstvima izvršile diverziju. Svaka neopreznost u ratu skupo se plaćala. Posebnim raspisom GŠ NOV i PO Hrvatske upozoravane su jedinice na diverzantska dejstva njemačkih jedinica i zahtijevano je poduzimanje mjera bezbjednosti.

Za novi napad na neprijateljeve jedinice u Vrbovskom čekalo se na dolazak jedinice 18. slovenačke divizije koja se u to vrijeme već bila prebacila na područje Mrzle Vodice - Lokve. Deveta (Kočevska) brigada ove divizije, ojačana 1. bataljonom 1. primorsko-goranskog odreda, u toku 8. decembra napala je i oslobodila Ravnu Goru i Stari Laz i zarobila petnaestoricu ustaških milicionera. Ostali su se uglavnom razbježali i vratili kućama, dok se jedan dio povukao prema Vrbovskom i pridružio ustaško-domobranskim jedinicama. Poslije oslobođenja Ravne Gore, 9. brigada 18. divizije krenula je sa bataljonom 1. primorsko-goranskog odreda, preko Stare Sušice i Jablana, prema Vrbovskom.

U toku 10. decembra stigao je u Štab 18. divizije u Staroj Sušici komandant 13. divizije Veljko Kovačević i dogovorio se sa komandantom 18. divizije Radom Pehačekom da zajedničkim snagama, 9. brigadom iz 18. i 3. brigadom iz 13. divizije, napadnu 11/12. decembra ustaško-domobranske jedinice i oslobode Vrbovsko. Dva bataljona 9. brigade dobili su zadatak da odbace slabije snage neprijatelja sa Senjskog, a potom produže dejstvo prema centru mjesta; na lijevom krilu od njih, preko rijeke Dobre u pravcu k. 485 trebalo je da napada bataljon iz 1. odreda, a 4. bataljon »Marko Trbović« 3. brigade da napada neprijatelja sa južne strane, od Rožman Brda prema centru mjesta. Na Ljubošini, kao obezbjeđenje prema Ogulinu, nalazili su se i dalje 2. i 3. bataljon 3. brigade. Kada su štabovi bataljona primili naređenje i krenuli u svoje jedinice radi priprema za predstojeći napad, stiglo je naređenje GŠ NOV i PO Hrvatske da se planirani napad izvede u toku 10/11. decembra. Naređenje je unijelo dosta pometnje

¹⁵⁴ Autorizovana izjava u posjedu autora.

u štabove, između ostalog i zato što je ostalo malo vremena da bi se jedinice obavijestile i pripremile za napad u novom terminu. Nije objašnjeno ni tada, a ni kasnije, zbog čega GŠ NOV i PO Hrvatske, udaljen preko 100 km od mjesta predstojeće akcije, nedovoljno upoznat sa situacijom, u čijem planiranju nije učestvovao, određuje štabovima dvije divizije dan i čas napada i to za akciju u kojoj su bile angažovane samo dvije brigade? Primorsko-goranski bataljoni nisu primili na vrijeme ovu izmjenu i nisu ni krenuli prema polaznim položajima za napad. Dva slovenačka bataljona krenula su u napad po izmjenjenom terminu, ali u različito vrijeme. Odbacili su neprijateljske dijelove sa Senjskog i produžili sa napadom prema centru Vrbovskog. Nenapadnut sa drugih strana neprijatelj je izvršio protivnapad na pravcu kojim je trebalo da napada 1. bataljon primorsko-goranskog odreda, udario u lijevi bok slovenačkih bataljona i odbacio ih prema Jablanu. Upotrebom drugih bataljona 9. brigade, neprijatelj je zaustavljen i, pretrpivši gubitak od nekoliko zarobljenih i poginulih domobrana, odbačen prema Vrbovskom.

Četvrti bataljon 3. brigade, pošto je kasno primio naređenje, krenuo je u napad tek drugog dana oko 10 sati kada su već slovenačke jedinice bile potisnute prema Jablanu, tako da napad nije imao nikakvog izgleda na uspjeh.

Neuspjeh u napadu 11. decembra proizašao je u osnovi iz navedenih nesporazuma. Zbog toga su komandanti divizija ponovo razmotrili situaciju i donijeli odluku da se napad na ustaško-domobranske jedinice u Vrbovskom obnovi 13. decembra jačim snagama i da svim jedinicama u napadu komanduje Štab 18. divizije. Čvrsto riješeni da oslobode Vrbovsko, prvenstveno zbog mogućnosti jače intervencije neprijatelja, naročito od pravca Ogulina, pojačali su snage na Ljubošini sa 1. bataljonom primorsko-goranskog odreda. Za napad je određeno pet bataljona, a 10. slovenačka brigada privučena je u rejon Lukovdola kao rezerva. Osnovna ideja napada sastojala se u slijedećem: jednovremenim koncentričnim nastupom sa svih strana slomiti spoljnu odbranu neprijatelja, onemogućiti mu da manevrišući rezervom prenosi težište odbrane na ugrožene pravce, potisnuti ga prema centru mjesta i uništiti. Napad je podržavala haubička baterija 122 mm, sa položaja u Kosanovićima i baterija 76 mm pridata slovenačkim jedinicama, iz pravca Sjenskog.

Raspored bataljona za napad bio je slijedeći: sa pravca sjevera, preko k. 485 i 506, napadali su 3. i 1. bataljon 9. slovenačke brigade; od Stubice, zahvatajući cestu napadao je 4. bataljon 10. brigade; od Rožman Brda, prema istočnom dijelu naselja, napadao je 4. bataljon 3. brigade i, od Sjenskog, pritisak je vršio 4. bataljon 9. brigade i vezivao neprijateljeve jedinice sa te strane.

U cjelini uzevši, sa tako angažovanim snagama i planom njihove upotrebe, kao i jakim snagama na obezbjeđenjima spolja, stvoreni su realni preduslovi za uspjeh napada za oslobodjenje Vrbovskog.

U toku 13. decembra uslijedila je intervencija neprijateljevih snaga od pravca Karlovca i Ogulina, te je planirani napad pomjeren za dva

dana. Toga dana krenula je od Karlovca jedna kolona od 16 kamiona sa dvije satnije ustaša, municijom i hranom za jedinice u Vrbovskom. U povratku je trebalo da prevezu ranjene u Karlovac. Intervencijom 10. slovenačke brigade 18. divizije, koja se zatekla u Lukovdolu, neprijatelj je odbačen i prisiljen da se povuče prema Karlovcu. U isto vrijeme, krenule su ustaško-domobranske jedinice od Ogulina u pravcu Vrbovskog, ali su opet bile spriječene i odbijene od strane bataljona na položajima na Ljubošini.

U napad na Vrbovsko jedinice obe divizije krenule su 15. decembra u ranim jutarnjim satima i uspjele da odbace neprijatelja sa Senjskog i da sa sjeverne strane ovladaju kotama 485. i 506. Četvrti bataljon 10. slovenačke i 4. bataljon 3. primorsko-goranske brigade, zajedničkim snagama su ovladali kućama južno od k. 506. Nastavljajući napadna dejstva u toku noći i narednog dana, probili su se do kapelice u istočnom dijelu mjesta, gdje su zadržani snažnom unakrsnom vatrom automatskog oružja iz vatrenih tačaka smještenih u zidanim kućama. Podrška haubičke baterije posrednim gađanjem, u ovoj situaciji, nije mogla biti od neke značajnije koristi. Bila je potrebna artiljerija sa granatama velike razorne moći, i to sa neposrednim gađanjem u otkrivene vatrene tačke. One su mogle biti likvidirane prepadima jurišnih grupa, ali kako je to bilo vezano za veće gubitke, odustalo se od te namjere. Istovremeno su slovenačke jedinice ostale sa vrlo malim količinama artiljerijskih i minobacačkih granata.

Ocjenivši da su napadnute jedinice u Vrbovskom dovedene u vrlo tešku situaciju, ustaška komanda u Ogulinu odlučila je da se sa svim raspoloživim snagama probije 16. decembra preko Ljubošine i Gomirja za Vrbovsko. Dok je jedna kolona napadala direktno na položaje kod groblja, druga, jačine oko 200 ustaša, krenula je u 7 sati, pod zaštitom mraka, uz lijevu obalu Dobre i kod Mrvoševog mlina, prebacila se na drugu stranu rijeke. Iznenada je napala lijevo krilo 2. bataljona u Tatalovićima. Bataljon se našao u teškoj situaciji. Napadnut i sa boka i sa fronta bio je prisiljen da se pod snažnim pritiskom ustaša, povuče na liniju Brezova Poljana - Marović Glavica (k. 517). Da bi spriječio neprijatelja da ovlada Ljubošanskim položajima, Štab 3, brigade je oko 15 sati uveo u borbu bataljon iz 1. odreda kao rezervu na pravcu Lumbarda (k. 632) i Goljak (k. 525). U isto vrijeme je i 3. bataljon koji se nalazio preko Dobre, vatrom i pokretom prema željezničkoj stanici, vršio pritisak u leđa ustaškim jedinicama. Neprijatelj je ocijenio da se radi o angažovanju novih i jačih partizanskih jedinica i počeo je ubrzano da se povlači prema Hreljinu.

Za vrijeme krize nastale djelimičnim povlačenjem jedinica, dvojica kurira 3. brigade krenuli su na konjima za Vrbovsko i prenijeli netačnu vijest da je front kod Ljubošine probijen i da ustaše kreću preko Gomirja za Vrbovsko. Vijest je unijela pometnju u štabove i jedinice oko Vrbovskog. Intervencijom štaba 18. divizije situacija je sređena, a 4. bataljon 3. brigade izvučen je iz borbe i upućen prema Gomirju, kao pojačanje za taj pravac. U međuvremenu je situacija razjašnjena i bataljon je vraćen na Rožman Brdo, da bi se već narednog dana ponovo

probijao na položaje prema centru mjesta otkuda je povučen. Netačna vijest i pomanjkanje određenih vrsta municije, bila je uzrok privremenog obustavljanja napada na blokirane ustaško-domobranske jedinice u Vrbovskom. U borbama sa sve snažnijim učestalim napadima ustaša sa pravca Ogulina jedinice brigade na Ljubošini ispoljile su vrlo visoke borbene kvalitete, a štabovi potvrdili da mogu uspješno parirati neprijateljskim manevrima.

U ovim borbama neprijatelj je imao 10 mrtvih i ranjenih, a batalioni 3. brigade 4. poginula, 1 ranjenog, 1 zarobljenog i 1 nestalog borca.¹

U toku 16. decembra krenula je iz Rijeke preko Gornjeg Jelenja do Mrzlih Vodica jedna mehanizovana borbena grupa iz sastava 194. grenadirskog puka, sa ciljem da pritiskom sa te strane razvuče naše jedinice kod Vrbovskog. Obavještena od strane štaba puka o neuspjehu ustaškog napada iz pravca Ogulina na položaje kod Ljubošine, ova grupa se vratila za Rijeku.

Sedamnaestog decembra ustaše su ponovo pokušale da osposobe za saobraćaj most preko Dobre kod Mrvoša. Stigli su iz Ogulina oklopnim vlakom i, gađajući jednim topom po položajima kod Ljubošine, pristupili radovima. Koncentričnom vatrom 2. i 3. bataljona taj pokušaj je onemogućen i ustaše su se povukle za Ogulin.¹⁵⁶

U međuvremenu je na položaje stigla municija i jedinice su snabdijevane. Uspijele su i da se odmore u toku 17. i 18, pa su noću 18/19. krenule u silovit napad na ustaško-domobranske jedinice u utvrđenom Vrbovskom. Ponovo su se probile do centra mjesta, ali su bile zaustavljene mitraljeskom vatrom i preprekama. Sabijen na relativno malom prostoru, sa malim rezervama municije, bez vode i sa dosta ranjenika, neprijatelj se našao u vrlo teškom položaju. Ocijenivši situaciju, da bi se izbjegli nepotrebni gubici, štabovi divizija nisu više forsirali napade na utvrđeno čvorište odbrane, jer neprijatelj ionako nije mogao dugo da izdrži blokadu u tim uslovima.

U toj za ustaško-domobranske jedinice blokirane u Vrbovskom, vrlo kritičnoj situaciji, ustaška komanda u Ogulinu odlučila je da se, upotrebom svih raspoloživih snaga i izmjenom dotadašnjih načina napadnih dejstava na položaje kod Ljubošine, po svaku cijenu probiju u toku 19. decembra do Vrbovskog. Toga dana u jutarnjim satima, ustaško-domobranske jedinice jačine 500 vojnika krenule su, kao i toliko puta ranije, u napad od Hreljina na Ljubošinu. Za odbijanje ovog napada Štab 3. brigade upotrebio je sva tri bataljona, koja je imao na raspolaganju. Dok je borba na Ljubošini bila u punom zamahu, jedna kolona ustaša iz sastava 33. ustaške bojne neopaženo je stigla do Vitunja, šumom krenula uz Lubardu i bez borbe izbila na Rabatić Poljanu. Tu je otkrivena, ali je produžila preko Kosanovića, za Vujnoviče. Bilo je već kasno da se bilo šta preduzme sa jedinicama na Ljubošini, kako bi im se onemogućilo kretanje tim pravcem. Pošto je izmanevrisala položaje na Ljubošini, kolona je iznenadila slo-

¹⁵⁵ Zbornik, tom 5, knj, 22, str. 512.

¹⁵⁶ Isto, str. 513.

venačke jedinice u Vujnovićima i Senjskom, odbacila ih prema Jablanu i nanijela im gubitke, a onda sa spojila sa svojim jedinicama u Vrbovskom.¹⁵⁷

Ustaški napad na položaje kod Ljubošine, istim pravcima kao i ranije, očito je imao za cilj da privuče rezervu na taj pravac, a potom da kolona krene od Vitunja za Rabatice, i dalje te da se na taj način izmanevrišu jedinice na Ljubošini. Preranom upotrebom bataljona iz 1. odreda koji se kao brigadna rezerva nalazio na Rabatić Poljani, taj pravac je ostao potpuno van kontrole. Da je samo jedno odjeljenje vojnika bilo postavljeno na vrh Lubarde, ustaška kolona bi bila otkrivena još u prilazu Vitunju i, ako ništa više, onemogućena da iznenadi jedinice na blokadi Vrbovskog. Da je taj menevar ustaša onemogućen, blokirane neprijateljeve jedinice u Vrbovskom, bile bi potpuno poražene u toku naredna 24 časa.

Uspješan manevar ustaša kroz šumu izveden je zahvaljujući dobrim dijelom i grupi četnika - vodiča rođenih na tom području koji su bili dobri poznavaoi zaobilaznih šumskih puteva.

Pošto su procenili novonastalu situaciju, štabovi 13. i 18. divizije zaključili su da, bez obzira na ustaški prodor, nastave sa blokadom ustaško-domobranskih jedinica u Vrbovskom i prisile neprijatelja na povlačenje.

Ojačane neprijateljeve jedinice u Vrbovskom pokušale su u naredna dva do tri dana da potisnu jedinice 13. i 18. divizije od Vrbovskog i poprave narušeni sistem odbrane. Energičnim dejstvima jedinica divizija i vatrom artiljerije i minobacača, ti su pokušaji i osujećeni. Komanda ustaško-domobranskih jedinica našla se u situaciji da se i sa tako znatno ojačanim snagama u Vrbovskom, teško može održati u njemu. Za držanje Vrbovskog trebalo je imati kontrolu nad komunikacijama Ogulin - Vrbovsko, a dovođenje novih jedinica, kao pojačanja, teško se moglo realizovati.

Suočena sa takvom situacijom, ustaška komanda je odlučila da napusti Vrbovsko i povuče se za Ogulin. Sproveli su propagandne akcije zastrašivanja naroda partizanima, sa ciljem da ga pridobiju da se s njima povuče za Ogulin. Uspjeli su, što milom što pretnjom i silom, da mobilišu jedan broj konjskih zaprega za prevoženje ranjenika i razne opreme i u zoru 24. decembra otpočeli su sa povlačenjem. Zbog porušenih mostova između Vrbovskog i Gomirja, krenuli su dugačkom kolonom zaprežnih kola preko Vujnovića, zapadno od Dobre, na Musuline i Gomirje. Kao osiguranje puta već su ranije uputili jednu ustašku f"Uniju koja je, krećući se pravcem preko Brezove Poljane i Kosanovića na Ljubošinu, bila bočno obezbjeđenje kolone u pokretu preko Gomirja i Ljubošine. Na ovom su putu ustaški zločinci, kao što su imali običaj, uhvatili i ubili na Brezovoj Poljani Miču Vignjevića i njegovog sina Đuru, i Savu Mamulu Bukvića, a na Ljubošini dvojicu dječaka od 15 godina - Zdravka Maravića i Simu Maravića.¹⁵⁸

Prema dnevnom izvještaju broj 358 Zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva, od 24. decembra 1943. godine, gubici u Vrbovskom

¹⁵⁸ Autorizovana izjava Alberta Račlog u posjedu autora.

u vremenu od 15-20. decembra bili su 20 poginulih i 45 ranjenih.¹⁵⁹ Pored toga, u borbama na položajima kod Ljubošine neprijatelj je imao izbačenih iz stroja oko 35. Ukupni neprijateljski gubici iznosili su 100 poginulih i ranjenih. Zbog stalnog pritiska partizanskih snaga i ograničenih mogućnosti transporta, neprijatelj je bio prisiljen da napusti Vrbovsko i ostavi znatne količine raznog materijala.

U zajedničkim borbama za oslobođenje Vrbovskog slovenačke i hrvatske partizanske jedinice pretrpjele su slijedeće gubitke: 22 poginula i 31 ranjenog borca i starješina. Od toga broja je 3. brigada i 13. primorsko-goranske divizije imala 14 poginulih i 8 ranjenih. Među poginulima bio je i zamjenik komandanta 4. bataljona »Marko Trbović« Petar P. Kopajtić, rodom iz Benkovca kod Fužina. Prema sjećanju preživjelih boraca tog bataljona, Kopajtić je bio stari borac, hrabar i cijenjen od drugova i starješina.

Među poginulim slovenačkim partizanima nalazili su se komandant 4. bataljona 9. brigade, Jože Grabljevac Novi; zamjenik komandanta u 3. bataljonu te brigade Ivan Smrke i komesar čete Jože Avsec, a ranjen je bio komesar 3. bataljona Fredo Drenik.

Oslobođenje Vrbovskog izvedeno je zajedničkim borbenim dejstvima slovenačkih i hrvatskih partizana. Bila je to kruna njihove dvogodišnje borbene saradnje u širem pojasu sa obje strane rijeke Kupe. Slovenačke jedinice su za vrijeme boravka na području Gorskog kotara, a posebno na teritoriji općine Vrbovsko, uspostavile vanredno prisne i prijateljske veze sa narodom toga kraja. O tome svjedoče i uređeni gorobovi poginulih pripadnika 9. slovenačke brigade u Srpskim Moravicama, kao i povremene i ustaljene veze koje se i danas održavaju, njeguju i razvijaju, uzajamnim posjetama boraca i omladine.

O tim borbama Velimir Kraševac Igor, zapisao je:

»Pored žrtava i slabe ishrane 9. brigada je sačuvala visoki moral i bojevu gotovost, pored ostalog i zbog toga što je većina tamošnjeg stanovništva ispoljavala svoju privrženost prema njoj. U svako doba i u svim vremenskim prilikama ti su zlatni mladići donosili borcima hranu na položaje, brinuli o njihovim ranjenicima, pomagali u pozadini i služili kao kuriri. Domaćinima nikakva žrtva nije bila velika kada je bila u pitanju 9. brigada«.¹⁶⁰

Poslije oslobođenja Vrbovskog štab 13. primorsko-goranske divizije pohvalio je naredbom one jedinice i pojedince koji su se posebno istakli u borbama.

Oslobođenje Vrbovskog, tog malog i lijepog goranskog gradića, 24. decembra 1943. godine, palo je na sam Badnji dan uoči katoličkog vjerskog blagdana Božića, čije je obilježavanje kod Hrvata i Srba toga kraja prevazilazilo stroge vjerske okvire. Familije koje su odbile ustaške zahtjeve da se sa njima povuku za Ogulin, a to je bila većina, prikupile su u teškim ekonomskim i drugim neprilikama i sačuvala ponešto

¹⁵⁹ Zbornik, tom 5, knj. 22, str. 771.

¹⁶¹ Velimir Kraševac Igor, *Deveta SNOU brigada »Kočevska«, Kočevje 1983. str. 10.*

artikala prehrane za taj dan. Uz prisustvo boraca razmještenih po domaćinstvima, cijeli vjerski obred odvijao se po nešto izmjenjenom i skraćenom protokolu, sa manjom ili većom merom suzdržljivosti i rezervisanosti. Međutim, postepeno se atmosfera mijenjala, da bi ipak preovladalo, makar donekle i usiljeno, domaćinsko gostoprimstvo. Tako su borci toga dana, pored hrane koju su primali na kazanu, bili počašćeni i od domaćina. Običaj je da se toga dana namjernik ne pusti bez ponuda. Uz čašu lukovskog vina i uz fijukanje hladnog zimskog vjetra, bure sa Rožman Brda, začula se i poneka pjesma mješovitog hora, sastavljenog od domaćina i boraca. To je ujedno bio i najrječitiji demanti ustaške propagande o opasnosti koja mještane očekuje od partizana.

Zahvaljujući hrabrosti boraca i starješina, sposobnosti štabova da uspješno komanduju jedinicama i efikasnoj upotrebi raspoloživog naoružanja, pobjeđivane su mnogo jače neprijateljske snage, oslobađani krajevi i mjesta, praćeni različitim raspoloženjem naroda prema narodnooslobodilačkom pokretu i partizanima. Našim pravilnim odnosom prema narodu, bez obzira na njegovo u datom vremenu političko opredjeljenje, kao i političkim djelovanjem, mi smo ih »osvajali« i postepeno pridobijali za narodnooslobodilački pokret. Tamo gdje nismo uspjeli pridobiti narod za sebe, pa makar i u manjem dijelu u prvo vrijeme, taj su prostor i mjesto smatrali »neosvojivim«. Samo povezivanje vojnih i političkih napora, strpljivim i upornim radom, mogao se postići željeni cilj. Pri tome su držanje i odnos partizana prema narodu postajali najbolja preporuka za sve izrečene ili napisane riječi rukovodstava NOP.